

119

ПСИХОЛОГИЯ

3'86

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Акад. С. Гановски — председател

Членове:

Хр. Бонев, К. Василева, В. Вичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Мавлов, Г. Пиръев, Б. Първанов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, чл.-кор. проф. Г. Пиръев — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. секретар.

Членове: ст. н. с. А. Петков, проф. Т. Трифонов, ст.н.с. Л. Мавлов, доц. Кр. Крумов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51, в. 477. Дадена за набор на 3. IV. 1986 г., подписана за печат на 20. V. 1986 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София, пощ. 1347

ПСИХОЛОГИЯ

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ
КОЛЕКТИВЕН ЧЛЕН НА СНР

ISSN 0204—644X

3—1986

ГОДИНА XIII

СЪДЪРЖАНИЕ

• • — Психологията — ускорител на обновлението	2
Г. ПИРЬОВ — За психологията на колективното научно творчество	4
Обща и социална психология	
М. СИМЕОНОВА — Психологически особености на безработния	10
Р. БОЖИНОВА — Процесът на целеобразуване при насочено върху себе си внимание	16
ПЛ. ДИМИТРОВ — Влияние на плана за дейност върху модификацията на интелектуалната диспозиция на личността	21
Педагогическа и възрастова психология	
М. КАБОВА — Изследване на мотивите за избор на професия при ученици от VIII и X клас	25
Й. ПЕТКОВА — Относно развиващата функция на учебната дейност	30
Б. ЦЕНОВА, Ж. ИВАНОВ, В. КОЙЧЕВА, Д. КОСТАДИНОВ — Влияние на музиката върху нервно-психитното напрежение в изпитна ситуация	34
Трудова психология	
В. КРУМОВ — Особености при вземането на управленическо решение в трудовите колективи	41
Психология и компютър	
К. МЕСЕКЕ — Време за отговор по време на работа на компютър	45
История	
Г. ДИМИТРОВ — Тодор Чакъров и приносът му към психологията на културата	48
С. ЦОЛОВА — Психологията на смеха в изследванията на М. Димитров	25
Отзиви	
И. КОСЕВ — Понятийно и терминологично богатство в разкриването на творческите сили на личността	57
Научен живот	
ИР. ЗИНОВИЕВА — Второ съвещание на психолозите от социалистическите страни	60

PSYCHOLOGY
Official journal of the Bulgarian
Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

ПСИХОЛОГИЯТА — УСКОРИТЕЛ НА ОБНОВЛЕНИЕТО!

Навършват се 30 години от паметните априлски дни, когато Централният комитет на партията осъди отклоненията от ленинските принципи и норми на партиен живот и управление. В това време се създаде обстановка, която в най-висша степен отпраща творческите сили на народните маси, а нашата страна достигна най-високите върхове на своето социално и политическо развитие. Тринадесетият конгрес се свиква отново в априлско време. По дух това не е само символ, а стил на най-добрата традиция на Българската комунистическа партия да поставя пред съда на народа своята дейност. Тя отново се съвства с него какво и как да се направи по-нататък, за да се повишава народното благосъстояние.

Априлският период от развитието на страната е особено плодотворен за психологическата наука и практика. През това време се родиха и развиха редица нови клонове на психологията. Сформираха се съответни научни, учебни и приложни звена. Създаде се Дружество на психологите, създаде се Централна лаборатория по психология в системата на БАН, започна да излиза и първото българско психологическо списание. На страниците на списанието по различни поводи е изтъквано благотворното влияние на априлската ленинска линия на Българската комунистическа партия и лично на нейния неуморен творец и организатор за претворяването ѝ в живота — др. Тодор Живков.

В тези априлски дни на равносметка не можем да не посочим онези най-благоприятни моменти от априлския курс на партията, които се отразяват особено благоприятно върху психологическата наука. За нейното благотворно развитие оказаха решението на XII конгрес на партията да се назначават психологи в предприятията. Първите резултати от тяхната дейност са настъпителни. Разработките на др. Тодор Живков след XII конгрес и особено неговите речи, доклади и лекции пред служителите и преподавателите в АОНСУ са съкровищница на нови идеи и постановки. Не може да не се посочи голямото научно-теоретическо, идеологическо, политическо, управленско и практическо значение на разработките за научно-техническата политика на страната, за новия Кодекс на труда и др. Те обогатяват марксистко-ленинското учение за изграждане на развитото социалистическо общество.

На своя II конгрес Дружеството на психологите прие Национална програма за развитие на отделните клонове на психологическата наука, за издигане на нейната роля като важна обществена сила. Дейността на психологическите звена се насочва и обвързва с повече с потребностите на практиката. Връзките и сътрудничеството с психологите от другите социалистически страни и особено с тези от СССР се разшириха. У нас бяха проведени два симпозиума с участието на психологи от СССР. Нашата страна беше домакин на VII среща на психологите от Дунавските страни. Започна да действува първата Школа за млади психологи. Публикуваха се разработки по актуални проблеми на психологическата теория и практика — психология на бригадата, психологически проблеми на качеството, на личността, на революционното мислене, на психологията на творчеството, на психологическите проблеми на мира и на младежта. Разработките, свързани с ролята и мястото на психологията за повишаване ефективността на идеологическата, организаторската и политическата дейност на партията, се увеличиха. Продължава активното участие на психологическата наука в извършващото се преустройство на образоването у нас.

Не малки успехи постигнаха и останалите направления на психологическата наука.

Априлският курс на партията се характеризира преди всичко със своята устременост напред към бъдещето. Така е и сега в дните на тридесетгодишнината. От трибуната на XII конгрес на партията чрез словото на др. Тодор Живков и на останалите делегати нашият народ ще се пренесе мислено към следващите 15—20 години. Това не са само мечти за онези високи върхове на материално-техническо, икономическо, политическо и духовно извисяване на социалистическа България. Това са реални планове, чрез чието изпълнение народът ще постигне нови, априлски върхове на своето благополучие. В този шурм към достигане и овладяване на високите върхове на научния и техническия прогрес психологическата наука е призвана да играе още по-успешно своята роля на обществена сила.

Материалите, които ще приеме XII конгрес на Българската комунистическа партия, са реална програма за по-нататъшно ускорение, усъвършенстване и обновление. Те в още по-голяма степен предявяват изисквания към психологията не само като теория, но и като практика.

Необходимо е ускорено усъвършенстване и обновление на субективния фактор в лицето на човека и неговите организации. Психологията може да помогне в ускоряването на обновителния процес.

Сред многообразието от проблеми, по които психологията следва да даде своя реален приток, особено значение придобива проблемът за *личността от нов тип*. Явно е, че е необходимо не само в професионално, но и в организационно-управлениско, и в идеологическо, и в нравствено отношение да се извърши социалистическият тип личност. Тя трябва в много по-голяма степен да изрази на практика своите предимства пред буржоазната личност. Това особено се налага в областта на професионалното майсторство, в творчеството, стопанисването и в отговорността пред обществото.

Приетият от Народното събрание Кодекс на труда дава нови права и нови задължения както на труженика, така и на *трудовия колектив*. Много са психологическите проблеми, които възникват пред психологическата теория и практика. Животът в трудовия колектив трябва да протича така, че да създаде неограничени възможности за труженика за развитие и реализация на неговите способности. Нещо повече, трябва да се издигне на нова висота теорията за психиката на трудовия колектив и на неговите обществени организации.

Априлският курс е курс на *постоянно обновление*. Това обновление е свързано с обновлението и на човека-ръководител, и на човека-изпълнител. То се отнася и до обществените организации. Това са обновления преди всичко в психиката на индивидите и на техните организации. Психолозите са призвани да установяват препятствията по пътя на психологическото обновление. Установяването на барierите и посочването на пътищата за тяхното преодоляване са важна задача пред психолозите както в предприятията и училищата, така и в научните и учебните институти.

Дълбоки процеси се извършват у различни социални групи не само във връзка с внедряване върховите постижения на научно-техническия прогрес, но и във връзка с *възродителния процес*, който е насочен към по-нататъшно развитие и укрепване на социалната единородност на населението в страната. Преодоляването на консервативни обичаи, традиции, привички и др. и формирането на тяхно място на нови, социалистически традиции и обичаи имат важно значение в прогресивния обновителен процес, който се извършва непрекъснато в страната.

Борбата за мир, за предотвратяване на термоядрената война, е не само политическа, но и важна психологическа задача. Нашата страна е съносител на документа, който прие Световният конгрес по психология по проблемите на мира. По време на VII среща на психологите от Дунавските страни с активното участие на Комитета за мир към Световната психологическа организация се проведе не само симпозиум, но се обсъдиха и приеха редица мерки за подобряване дейността на психологите в света в борбата за мир. Необходими са изследвания и разработки, които да повишат ефективността на борбата за мир на народите. У нас е натрупан известен опит, който следва да се обогати, за да може както досега, така и занапред, в съзвучие с външната политика на нашата страна, да вървим в членните редици на борците за мир.

За изпълнение на големите задачи, които ще постави XIII конгрес на Българската комунистическа партия пред българския народ, от съществено значение е дейността на ръководните кадри. Необходим е *ръководител от нов тип*. Това още повече се налага от курса на партията за развитието на демократизма, предоставянето на по-голяма самостоятелност на организациите и превръщането на стопанските организации в самоуправляващи се системи.

Особено големи са изискванията към науката. Издига се нейната роля в производството на научни продукти. Научният продукт се превръща в основен критерий за стойността на всяко научно звено, на всеки научен работник.

Формирането на програмни колективи изиска да се разработят редица психологически проблеми, свързани с психическия климат в тях, с качествата на програмния ръководител, с качествата на новия тип научен сътрудник и т. н. Създават се условия за формиране на ново направление в психологията — *психология на науката*.

Повишава се ролята на *Комунистическата партия* и на другите обществени организации. Особена актуалност придобиват психологическите проблеми, свързани с личността на комуниста, с психиката на първичната партийна организация, а така също и тези, които се отнасят до идеологическата и политическата дейност.

В нова светлина трябва да се преосмислят и задачите, които стоят пред останалите клонове на психологията: медицинска, педагогическа, спортна, юридическа, обща, експериментална и др.

За психологическата наука особено важно значение придобива по-нататъшното разширяване и задълбочаване на сътрудничеството с психологите от другите социалистически страни и преди всичко с психологите от СССР.

Априлските хоризонти на психологията в нашата страна се очертават още по-ярко в тези априлски дни. Като важна обществена сила психологическата наука е призвана да даде своя принос в ускоряване на обновителните процеси в съответствие с предначертанията на Тринадесетия конгрес на Българската комунистическа партия.

ЗА ПСИХОЛОГИЯТА НА КОЛЕКТИВНОТО НАУЧНО ТВОРЧЕСТВО

ГЕНЧО Д. ПИРЬОВ

Проблемът за колективното научно творчество се поставя поради някои особености в развитието на съвременната наука, които изтъкват неговата важност.

Една от тези особености се определя от все по-голямото институционализиране на науката. Голямото място, което заемат различните институти в рамките на висшите учебни заведения, академиите на науките, в различни ведомства и предприятия показва, че съвременната наука не може да се развива извън колективните форми на работа в нея.

По-съществена е съвременната тенденция не само към диференциране, но и към интегриране на науките, при което се създават редица комплексни (хибридни) научни дисциплини, изискващи участието на колективи от научни работници от повече специалности. Но дори и в рамките на една наука вече се формират редица вътрешни клонове и специалности, което налага при решаването на нейните проблеми да се координират усилията на няколко специалисти.

Един от показателите за увеличаването на колективните научни разработки се намира в повишаващия се брой на Нобеловите награди на научни колективи. През първите две десетилетия на нашия век (1900—1920 г. например са дадени само 8 награди за колективни трудове, през следващите две десетилетия (1921—1940) те са 16, след това (1941—1960) — 26, а през периода от 1961 до 1975 г. тези награди са 34 (3).

Всъщност и когато става дума за научно постижение, свързано с името само на един автор, обикновено то е получено благодарение и на колективни усилия. Например макар че откриването на пеницилина е направено от д-р Ал. Флеминг през 1929 г., Нобеловата награда за това откритие е дадена чак през 1945 г., тъй като тогава други двама учени — Е. Чейн (химик) и Г. Флори (биолог) — са успели да го изолират в чиста форма. Друг характерен пример е откриването на двойната спирала на ДНК от Ф. Крик и Джеймс Уотсън, и то не само за това, че те са работили съвместно, но защото са имали съдействието и на други свои колеги, дори и тези, които не са били съгласни първоначално с тях (6).

Затова, без да се дават и други подобни примери, се вижда, че не е достатъчно да се изследва само психологията на отделната личност, което е много важно, но е необходимо да се обърне внимание и на проблемите на колективното научно творчество. Те не са откъснати от индивидуално-психологическите аспекти на творчеството, но все пак имат някои свои особености в различните форми на колективната научна дейност.

Преди всичко трябва да се разграничават двете основни форми — формалният и неформалният научен колектив.

Формални научни колективи се образуват в рамките на определени институти, в които се планират общи за института или за неговите поделения задачи, решавани при съвместната работа на служебно свързаните сътрудници.

Неформалните научни колективи не се ограничават в рамките на един определен институт, нито в границите на дадено време. В тях могат да участвуват индивиди или група от различни звена, от различни селища или дори страни. Обединителното звено между тях е общият проблем, върху който те работят макар и от различни гледища, с различни методи и при нееднакви условия.

Примери за такива неформални колективи представляват сътрудниците на една определена научна школа (школата на И. П. Павлов, на Ж. Пиаже, на Л. С. Виготски и др.) или участниците в изследването на един проблем (например произхода на живота, проучван от А. К. Опарин и много други учени). Прието е подобни колективи да се наричат „невидими колежи“, макар че това название води и към формалните научни колективи.

Могат да се разграничат хомогенни и хетерогенни научни колективи. В първия случай в тях участват само специалисти от една наука, а във втория —

от различни научни области. Характерен пример за хомогенен научен колектив от типа на „невидия колеж“ е математическият колектив „Бурбаки“, обединяващ млади учени от различни места във Франция и в други страни, които публикуват трудове под общото име Никола Бурбаки, без да отбелоязват своите имена отделно.

Като пример за хетерогенен научен колектив може да се посочи групата учени, които заедно с Опарин или независимо от него работят върху проблема за произхода на живота и внасят своите приноси като биологи, химици, биохимици, космологи и др. Много примери се намират и в твърде разпространените сега симпозиуми, в които се разглежда само определен проблем от различни гледни точки, в светлината на различни науки.

Научните колективи се разграничават и според времетраснето — временни и трайни колективи. Един колоквиум или симпозиум обикновено има характер на временен научен колектив. Сътрудниците в един институт, една катедра или следовниците на една научна школа образуват сравнително по-трайни колективи.

Независимо от отбелоязаните разновидности на научните колективи те имат и някои общи психологически особености, от пълнотата на които се определя ефективността на всеки от тях. Едно от основните условия, от които зависи формирането и ефективността на колектива, се намира в правилния подбор на сътрудниците и разпределението на задачите според тяхната квалификация, техните интереси и способности. Пренебрегването на това условие води към неудовлетвореност на участниците и неуспех в общата работа.

В тясна връзка с това се намира въпросът за взаимоотношенията, от една страна, между ръководителя на колектива и неговите сътрудници, и от друга страна, между самите сътрудници. Положително значение има авторитетното, компетентното, тактичното ръководство, в което липсват елементите на деспотичност, безпринципност, нетolerантност. В това отношение по-особено място заема въпросът за взаимоотношенията между възрастните и младите в групата. Евентуалните противоречия между тях се преодоляват при дух на зачитане на възрастните и дръзновението, новаторството на младите. Това се постига и когато авторитетът на ръководителя и на възрастните не се основава на тяхното служебно или възрастово положение, а на компетентността, на опитността им.

Всички тези положения посочват ролята на социално-психическия климат в научния колектив. До известна степен той се определя от психическата съвместимост на членовете на групата, която е предпоставка за хармонична съвместна дейност. Зависи също и от това доколко има и взаимно допълване с оглед на подготовката и активността при решаването на общите задачи. Но особено важно е наличието на стремеж и на привички за взаимно зачитане, сътрудничество, толерантност.

Характерно за ефективния научен колектив е наличието на обща целенасоченост, единство в мотивировката, координираност на действията. Предпоставка за това е добре подработеният с общи усилия план за работа, който се приема съзнателно от всички. С това е свързано наличието на единство между общите и индивидуалните интереси, при което, без да се пренебрегват личните предпочитания и стремежи, те се координират с общите задачи. По този начин всеки намира своето място в колектива и същевременно допринася за неговата сплотеност.

Единството на целенасочеността и мотивировката зависи в голяма степен както от теоретическата подготовка на авторите, така и от произтичащото от нея единство на възгледите и мирогледните им позиции. Съветският автор Б. О. Фро-

лов изтъква три групи фактори, от които се определят мотивите при научната дейност: а) предметно-съдържателната дейност на учените; 2) потребността, стремежите, интересите на учащищите личности и 3) социални фактори, които въздействат върху личността и дейността.

Тези взаимно свързани фактори имат различно доминиращо значение за отделните индивиди и колективи. Първите два фактора са важни предимно за участието на индивидуалните сътрудници в колектива, а третият — предимно за него като цяло. За обяснение на колективната мотивация Фролов въвежда понятието „насрешен стимул“ — когато под влияние на различните фактори у индивида А възниква мотив за действие, който стимулира действието на Б или обратно — от Б към А. Това срещане на мотивите допринася за решаването на общата задача. Но когато няма такова съотношение, а има противоречие между мотивите, тогава резултатът не е положителен (7, с. 158—159).

Положителното взаимодействие на мотивите зависи от създавания социално-психически климат, от доминиращите взаимоотношения в колектива. При наличие на конфликтни ситуации поради някои лични причини или поради различни възгледи и стремежи не може да се постигне единство на мотивите, а оттам и на действията на сътрудниците.

Във връзка с това се поставя и въпросът за ролята на темата на колективното изследване. Ако тя е разисквана, одобрена и формулирана с участието на сътрудниците, тогава става възможно да се осигури посоченото по-горе взаимодействие на мотивите. А когато е наложена, без да се вижда нейната актуалност и без да е съобразена с компетентността на сътрудниците, тази съгласуваност не е възможна. Съществено значение има и това доколко се дава възможност за пълно реализиране на индивидуалните способности при решаване на колективната задача. Не е без значение и това дали се осигуряват възможности за открояване на личния принос на всеки сътрудник както с оглед на неговото самочувствие, така и с оглед на актива му в служебната йерархия.

Колкото и да е важна колективната мотивация, тя не е достатъчна за успеха на научния колектив, ако не се осъществява колективното мислене на сътрудниците в него. Това мислене трябва да се вижда и да се осъществява в неговите разнообразни прояви и форми.

Важна предпоставка за него е достатъчната информираност по поставения проблем, върху основата на която може да се види какво е вече решено и какво предстои да се решава. Не се отнася само за осведоменост, но и за по-добро обхващане на проблематиката, за критичен поглед върху постиженията и слабостите на предишните изследвания. А тъй като при съвременната лавина от информация в книги, списания, конгреси, симпозиуми не е възможно сам човек да се ориентира напълно, това става възможно чрез колективните усилия. Обмяната на информация, получена от сътрудниците върху основата на техните интереси и езикови възможности, вече е една от проявите на колективното мислене.

Още по-пълно то се осъществява при общуването между сътрудниците в процеса на взаимното информиране, обсъждане на проблемите, методите за изследването и особено в хода на самата работа. Това може да бъде общуване при условията на всекидневния живот, на научните контакти, а може да бъде в по-организирани форми на колективни обсъждания, колективни решения на комплексни проблеми, при които всеки дава своя принос, като открива нови аспекти, предлага оригинални идеи по поставения проблем. Важна роля в това отношение имат устрояваните семинари, симпозиуми било в рамките на един институт, било в по-широк план с участието на сътрудници от различни институти

и специалности. Характерен пример за такъв семинар е националният семинар организиран периодически от Научно-техническия съюз, Съюза на научните работници и няколко звена на Българската академия на науките върху проблемите на автоматичния анализ, синтез и разпознаване на речта и други проблеми за взаимоотношенията между човека и машината.

Организираните „къргли маси“ от рода на тези, които и Дружеството на психологите в България устройва периодически, националните конференции и конгреси, включващи редица симпозиуми, са също форми на колективно мислене.

Но не само в прякото словесно общуване се осъществява то. Важна роля в това отношение има и косвеното общуване с произведенията на други автори и авторски колективи. Когато човек чете даден труд, той не е само рециптор на чуждите мисли, но и активен участник в тяхното възприемане, оценяване, преработване. Осъществява се един вид участие и в самия процес на създаването на труда, а не само усвояване на неговото съдържание. Впрочем това се отнася не само до контакта с научни трудове, но и до художествените произведения и продуктите на труда изобщо. „Усвояването от човека на продуктите от дейността на другите хора, пише М. С. Глазман, противично е самото то като дейност, в процеса на която усвояващият, първо, разпредметява дадения предмет, влиза в неговото съдържание, прави това съдържание свое. Второ, в този процес той определя самия себе си... в своята дейност се отъждествява с дейността на твореца“ (1, с. 222).

В тази светлина се вижда значението на обмяната на трудове, отпечатъци от статии и студии между научните работници от различни направления, от различни страни. По-специална роля има рецензирането на чуждите трудове. Ако това се извърши преди отпечатването на труда, рецензентите имат активно участие в мисловната дейност на автора, независимо от това дали приемат или не приемат дадените им бележки и препоръки. Но и рецензиите след отпечатването на труда играят известна роля в това отношение, и то не само относно конкретната публикация, но и по отношение на бъдещата работа на автора. Това показва, че дори и разработки, които се явяват плод на индивидуалната творческа дейност, носят в една или друга степен влиянието на колективното мислене.

Все пак най-ярко това мислене се проявява в трудове, които се подготвят от двама или повече автори, но не толкова под формата на сборници и симпозиуми, а когато се явяват като общ труд, без да се означава кой автор каква част е подготвил. В такива случаи, макар и да е имало някакво разпределение на отговорностите за отделни части на труда или аспекти на темата, все пак трудът като цяло е резултат на колективното мислене, за което групата носи обща отговорност.

Посоченият по-горе колектив под общото име „Н. Бурбаки“ е един от примерите за такова колективно творчество. Началото на този колектив е направено от група млади математици, които си поставят задачата да подгответ трактат, в който да се представят новите идеи и постижения в областта на математиката от различни направления и различни страни. Но постепенно тази задача се усложнява и в резултат на техните усилия са публикувани вече няколко тома. Темата на всеки том се подлага на предварителни обсъждания, след което се разпределят отделни задачи по нея между сътрудниците. всяка подготовена част от тях се подлага на общо критично обсъждане, при което не се държи сметка за това дали авторът и е по-възрастен или по-млад, по-изтъкнат учен или е начинаещ. След

2—3 такива обсъждания някои от които твърде бурни, когато трудът се смята за завършен, той се подлага на обсъждане на периодично свикваните „конгреси“ на участниците при условие, че всички са го прочели, че всички критични бележки се посрещат „с усмивка“. Едва след няколко такива обсъждания, които не се ограничават само в определено време, а могат да стават през няколко години, трудът може да се даде за публикация. Единственото правило в този колектив е това, че всеки, който навърши 50 години, трябва да напусне. Приемането на нови, млади участници става при строга проверка на техните познания и лични качества по време на „конгресите“. Приемат се тези, които проявяват активно участие в разискванията и показват не само познания в определена област на математиката, но и апетит за многостранни знания и възможности за използване на различни предлагани теории. За приемането на кандидата не се гласува, защото се изисква пълно единодущие на старите членове (Ж. Диодоне, 2).

Друг характер има колективното мислене в трудовете на застъпниците на една определена научна школа. Независимо от това дали се явяват под едно име или под имената на няколко сътрудници, те се отличават с единство на понятийния апарат, на основните концепции в школата. Характерни примери за подобни трудове могат да се посочат тези, които се явяват от застъпниците на различни школи, между които типични са трудовете на следовниците на Сеченов — Павлов, на Д. Узнадзе, на Я. Галперин и др. Независимо от това дали трудовете на представителите на една научна школа биват обсъждани колективно, или само рецензиранi, своеобразната проява на колективното мислене се определя от вече формирани общи концепции, от ръководната роля на лидера на школата и от взаимната привързаност на неговите следовници.

Още по-друг е характерът на колективното мислене при трудове от рода на сборници, посветени на определена тема или на сродни проблеми, без да се търси непременно единство на възгледите, каквото има при трудовете на школата. В тези случаи има един редактор или редакторски колектив, който е съставил плана, разпределил е задачите за подготовкa на отделните части на труда и чете всички тях с оглед на определени изисквания. Затова дори и ако не се извърши колективно обсъждане на всички части, чрез което се осигурява известно единство и координиране, все пак се осъществява една от формите на колективната научна дейност. Нейната стойност се определя от това доколко редакторът, като по-опитен и по-компетентен автор, е успял да привлече участието на по-млади сътрудници, на които еказал и съответно съдействие. Тази стойност се повишава и с непосредственото участие на ръководителя като автор на част от колективния труд (например 4, 5, 8).

Психологически проблеми се поставят и при решаването на предимно организационните задачи на научното творчество. Това са на първо място проблемите за качествата на ръководните кадри и на техните сътрудници, за режима на дейността в дадено звено, за начините за организиране на различните дейности в колектива, дори за използването на свободното време.

Например има значение дали в научния институт има строго регламентиран режим на присъствие или известна свобода в това отношение; доколко има създадено взаимно доверие и съзнание за отговорност при използването на служебното време и изпълнението на колективните задачи. Съществено значение има също организацията на научно-информационната работа. Дали се разчита само на някаква централна служба за научна информация, или се разпределят задачите между членовете на колектива.

Организационните форми в големия колектив, когато той трябва да се диференцира в секции или проблемни групи, поставят също проблемите за личните качества, за психическата съвместимост, за междуличностните отношения и др., които изискват правилен психологически подход. От него зависи и създаването на определен стил на работа в научния колектив, който има много важно значение за неговата дейност.

Всички поставени тук проблеми изискват системни психологически проучвания както от преките участници в научните колективи, така и от работниците в областта на психологията на творчеството, социалната психология, психологията на управлението и наукознанието.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глазман, М. С., Научное творчество как диалог, сб. Научное творчество, под ред. С. Р. Микулинского и М. Г. Ярошевского, Москва, Наука, 1969.
2. Диодоне, Ж., Дело на Никола Бурбаки, Физико-математическо списание, 1971, № 1.
3. Лудвиг, А., Г., Петцольд, Д. Шулце, Анализ на лауреатите на Нобелова награда в областта на науката, сб. Проблеми на научния талант. С., Наука и изкуство, 1979.
4. Пирюев, Г., К. Гурболов, Т. Делчева, Ц. Цанев, С. Пеев, Психологически проблеми на мисленето, С., Наука и изкуство, 1979.
5. Пирюев, Г. Д. (ред. и автор), Детство и творчество, С., Народна просвета, 1981.
6. Уотси, Дж., Двойната спирала, С. Земиздат, 1975.
7. Фролов, Б. А., Колектив и мотивация творчества, сб. Научное творчество, М., Наука, 1969.
8. Ярошевский, М. Г. (ред) Проблемы руководства научным коллективом, М., 1982.

ON THE PSYCHOLOGY OF THE COLLECTIVE SCIENTIFIC WORK

G. Piryov

Having noted the different manifestations and forms of collective scientific work the author differentiates the concepts of scientific collective and scientific school or trend. The main traits of a scientific collective which are determined by the right selection of the participants, distribution of tasks, creation of a favourable social-psychological climate, etc. are considered. The role of the unity of purpose and motivation, of the different forms of collective thinking at theme selection, task planning and methodology, as well as of information exchange and open discussions at symposia, seminars etc., is underlined. Some psychological aspects of the guidance and organization of scientific collective are discussed.

Обща и социална психология

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ НА БЕЗРАБОТНИЯ

МАРИЯ СИМЕОНОВА

Разглеждането на проблема за безработицата в социалнопсихологически план е особено наложително. В това отношение теорията до известна степен изостава от практиката. Безработицата е обект на особено внимание и е изследвана в

марксистката литература, особено що се отнася до икономическите аспекти на този проблем. Но редица въпроси, свързани главно с особеностите в психиката на безработните, са недостатъчно изследвани в литературата и изискват по-подробно разглеждане с оглед по-дълготното осветяване на този актуален, сложен и многопланов проблем. За милиони трудещи се безработицата става причина за много по-различен начин на живот от този, който те са водили преди да попаднат в редиците на безработните, начин на живот, свързан с големи материалини лишения и с тежки психически стресове. За тази част от пролетариата, която е изключена от процеса на производството, положението, в което тя се намира, води до сериозни материални затруднения. Изгубването на работа означава катастрофално съкращаване на семейния доход и подкопаване на жизненото равнище. Безработицата означава фактически бездомно скитничество. Несъмнена е органичната връзка между безработицата и бедността. Хиляди продължително неработещи свършват спестяванията, разпродават имущество си и попадат в редиците на бедняците. Изхвърлени от общественото производство, те се оказват в изолация. Изследванията, проведени в редица капиталистически страни, показват пряката зависимост между принудителното безделие и влошаването на здравословното състояние и увеличената смъртност.

Установено било, че в основата на връзките на безработицата с увеличената смъртност и заболяемост лежат стресовите състояния. Учените определят четири стадия в психическото състояние на безработния: шок, период на временно оптимизъм, продължителен пессимизъм и накрая безизходен фатализъм¹.

В известна степен всичко това преживяват и членовете на семействата на безработните. Работата дава на човека не само средства за съществуване, но и съзнание за собствена необходимост и общност с хората. Когато лишият работещия човек от работата, той се чувствува безпомощен, обхваща го чувство на пълен крах. Трудът си остава основна потребност на човека независимо от това, че той придобива все по-изтощаващ характер. Съдбата на човека, ненужен на обществото, изхвърлен от активен живот, означава постоянни разочарования и унижения.

Безизходността на положението тласка много безработни към такъв извратен път на протест против несправедливостта на капиталистическото общество като алкохолизъм, наркомания и пр. „Системите на социално обезпечаване на Запад е възможно и могат да предотвратят абсолютната нищета, но те не са в състояние да заличат психическите рани, нанесени от продължителното отствие на работа.“²

Психически заболявания, самоубийства, алкохолизъм, разводи — това са неизбежните спътници на безработицата. Във Франция 6 или 7 случая на самоубийства на месец имат пряко отношение към безработицата. Все повече доведени до отчаяние работници се обръщат към престъпността, особено в райони, най-силно засегнати от безработицата. В западногерманската провинция Северен Рейн — Вестфалия, броят на престъпленията, извършени от безработни в 1981 г., е нараснал с 20%.³

Връзката на безработицата с психическите заболявания бе обект на внимание на състоялия се във Франция симпозиум, проведен по инициатива на ЮНЕСКО. В изнесените доклади се изразява единодушно мнението, че при хора, лишени

¹ Н. Ф. Рыдванов, „Лишные“ люди в странах капитала, М., 1981, с. 24.

² Time, 12. X. 1981, p. 15.

³ Newsweek, 5. IV. 1982, p. 11.

от работа, психическите разстройства се развиват в по-опасни размери, отколкото при подложените на най-жестока експлоатация на конвейра. Изследванията показват, че с увеличаването на броя на безработните с 1 млн. души в продължение на 5 години се регистрират допълнително: преждевременна смърт на около 5 хил. души; над 60 хил. случая на психически заболявания; не по-малко от 14 хил. души, хвърлени в затвора.¹

Безработните изпитват чувство на безнадеждност, когато се сблъскват с неуспехи в търсенето на работа и в края на краищата една немалка част от тях напуска пазара на работната сила. С това започва отчуждението. Това се вижда и от изводите, направени от група социолози от Института за изследване на социалните възможности в Кьолн, Федерална република Германия. Допитването било проведено в провинция Северен Рейн — Вестфалия. Били изследвани 1296 безработни и 1264 лица, имащи работа. Социолозите в Кьолн констатирали, че безработните са подложени два пъти повече на по-серииозни заболявания, отколкото работещите хора, че у тези хора, стояли дълго време без работа, се оформя дълбоко фаталистично отношение към живота,. Сред работещите 32% са „фаталисти“, които са убедени, че не могат нищо да променят в своя живот и се оставят на волята на случая. Сред безработните повече от една година всеки втори е убеден, че активните действия и борбата за бъдещето са безсмислени и невъзможни. Преобладаващото мнозинство от безработните били готови да отидат на по-малко квалифициран труд с по-ниска заработка, удължен или неудобен по време работен ден, смяна на местожителството.

На въпроса: „Какъв проблем ви измърча най-много сега?“ 40% от безработните посочили финансовия проблем, а 48% са поставили на първо място проблеми от морално естество, 20% — че ги измърча бездействието и чувството на неудовлетвореност, 8% — че са „излишни“ в обществото, 15% изпитвали отчаяние от неувереността в бъдещето и страх от него².

Част от безработните не са политически борци. Те се стремят да запазят своето достойнство, да не се отпускат в условията на принудителното бедствие. Те често съзнателно насярчават у себе си недоволството, затварят се в себе си, избягват контакти с бившите си колеги, с колектива. Но сред безработните има не малко хора, чиято упоритост и издръжливост имат определен смисъл. Вече не са малко безработните, които са осъзнали отговорността на системата за тяхното бедствено положение, че това е вина на обществото, а не са самите безработни.

Поради неустойчивостта, нестабилността на икономическите условия на съществуване поведението на безработните също се отличава с неустойчивост. Протестът против системата, изхвърляща в периферията на обществения живот милиони трудоспособни хора, много често придобива ирационални форми (особено при младите) като престъпност, насилие, екстремизъм. Доколко безработицата носи със себе си недоимък, бездомно съществуване, отчаяние, тя се явява постоянен източник и една от главните причини за нарастване на престъпността и пауперизма. Нарасналата престъпност е закономерен резултат от тази крайна неустойчивост на съществуване. Карл Маркс посочва: „Има много гнило в самата сърцевина на такава социална система, която увеличава своето богатство, без да намалява мизерията, и в която престъпността расте даже по-бързо, отколкото числеността на населението.“³

¹ Проблеми на мира и социализма, 1984, № 22, с. 155.

² Кузнецов, Г., В. Полявский, Иллюзии свобод и горькая действительность, М., 1978, с. 88—89.

³ Маркс, К., Фр. Енгелс. Съч. т. 13, с. 516.

Могат да се обособят няколко степени, през които преминава безработният, загубвайки постепенно връзките с обществото. Първата степен е загубата на работа и първите лишения. Втората — периодичното регистриране на борсата на труда. След това идва отчуждението на човека от обществото, отслабването на връзките с приятелите и колегите, загубването на социалния статус. Материалните лишения подтикват стигналите до отчаяние хора към извършване на престъпления, човек деградира като личност. Рядко на някой от намиращите се в тази степен на отчаяние се удава отново да се върне към нормален начин на живот и да се възстанови като работник. Така „излишните“ стават хора без определено занимание, отхвърлени от обществото. Дългите месеци, а понякога и загубените в търсене на работа години довеждат хората до отчаяние. Те загубват всяка надежда отново да се върнат на работа, попадат в редиците на „лумпен-пролетариите“ и декласирани. Трагизъмът в положението на безработните, тежките последствия от безработицата за цялата работническа класа свидетелствуваат за това, че присъщият на капитализма закон, съгласно който „натрупването“ на богатства на единния полюс и в същото време натрупване на нищета, мъки на труда, робство, невежество, загрубяване и морална деградация на противоположния полюс“, действува и в съвременните условия.

При разглеждане на измененията в психиката и поведението на безработния пролетариат в условията на продължителна безработица трябва да се разгледат социално-икономическите причини за невъзможността една значителна част от населението да си осигури трудови източници за съществуване. Обективен фактор за тези изменения е не само икономическата структура на капитализма, но и духовната криза на буржоазното общество. Духовната деградация, несигурността в утрешния ден, взаимната отчужденост на хората — всичко това е важен социално-психологически фактор за засилване процесите на декласиране сред безработните.

Разбира се, тук извършващите се процеси и изменения са много сложни и заплетени, но трябва да се има предвид, че изключването на безработния пролетарий от производствения процес е временно явление, че като правило безработният търси работа и прави опити отново да се включи в трудова дейност. Времето, през което безработният се намира откъснат от производството, има съществено значение за запазване на старите връзки с профсъюзите, с класата, с колектива. Но както бе посочено, характерна особеност на съвременната безработица е все по-голямата продължителност на времето, през което работникът не е на работа, засилването на застойния характер на безработицата. Това обстоятелство води до засилване на процеса на декласиране сред безработните. Това намира израз в отслабване на тяхната организираност и боеспособност, в отказа им от участие в класовата борба, в отслабване на тяхната пролетарска солидарност. Безработният не е декласиран елемент на обществото, ако той търси и се надява да намери работа, ако е съхранил своята класова психика и идеология. Ако обаче неговото положение на безработен се е превърнало от временно, преходно състояние в перманентно, ако той е изпаднал в мизерия и отчаяние, това вече е първата фаза на декласирането — пауперизацията. Пауперът, макар и изключен от процеса на производството, все още е запазил предишните си социални връзки с обществените групи, към които е принадлежал преди. Той възприема това свое социално състояние за много отчайващо, но временно. Пауперът живее с надеждата отново да се върне в тази социална група, към която е принадлежал преди да стане безработен. Неуспешните опити на паупера да се върне към стария начин на живот, да си възвърне предишния социален статус в

результат на продължителната безработица в крайна сметка довеждат до отмяната на всички предишни връзки.

Настъпва процес на отчуждение на паупера от обществото, от социалната група, към която е принадлежал. Това е качествено нов етап на декласиране – превръщането на паупера в лумпен. Пауперизът е първият стадий на декласираност, когато е нарушено обичайното занимание и е настъпило силно влошаване на материалното състояние. Но това положение е временно. Лумпенството е последният стадий на декласираност, когато то се е превърнало в обикновено, нормално състояние. Границите тук са подвижни и е възможен частичен, временен или постоянен преход в предишното социално качество.

Лумпенизираните вече безработни по своята психика, съзнание и поведение коренно се различават от психиката, съзнанието и поведението на работническата класа. К. Маркс пише, че лумпенпролетариатът е категория, която „разко се отличава от промишления пролетариат“¹. Тези хора не само са останали без работа, но даже и не искат да мислят за работа. Основателно Хенрих Уинстън пише, че „Именно декласираният паразитен статус и възглед за живота ги отличават от масата на тези безработни, които търсят работа, искат работа и възможност да живеят по човешки. Ето защо освен отличието, очертано още от К. Маркс, в наше време е особено необходимо да се прокара ясна граница между лумпен-пролетариата и широките маси безработни.“²

Психиката на лумпенизираните вече безработни се формира не в сферата на производството, а в сферата на потреблението. Те неизваждат и отхвърлят самия труд, а не експлоатацията на труда. Това отношение към труда не е единствено при различните групи безработни. Тези, които сравнително малко време са в армията на безработните, все още са запазили чертите на трудовата психика. При тях антитрудовите настроения са по-скоро израз на отчаяние поради невъзможността да си намерят работа, да имат постоянно трудов източник на съществуване, отколкото отвращение към труда. Много безработни години търсят работа. Но колкото повече безработицата започва да се превръща в хроническа, толкова по-ясно започва да се проявява декласираното отношение към труда на една немалка част от безработните. За безработните пролетарии, превърнали се вече в лумпен-пролетариат, са характерни антитрудовите позиции, морално-психологическото отричане на ценностита на труда. Тук е важно да се отбележи, че различните левичарски течения представят това като израз на антикапиталистически протест. Според тях борбата против буржоазния строй трябва да съдържа в себе си и отказ от труда, а не само от частната собственост. По този пункт тяхната психика коренно се различава от пролетарската психика.

Чувство на отчаяние, безнадеждност, неуспешно търсене на средства за съществуване, подгнаност или социално неориентирана озлобеност отличават декласираните безработни и от най-бедните пролетарии. Те изпитват апатия, разочарование и отчуждение. Психиката на декласирания безработен се характеризира с голяма неустойчивост. Тези хора изпитват силно изострено чувство на непълноценост, което се корени в неустойчивостта на тяхното битие, в липсата на здрави връзки с класата. Това поражда или покорност, безразличие към живота, или озлобеност, агресивност.

Декласираните безработни обикновено не са организирани. Това обаче не бива да се абсолютноизира. Те са склонни към организация на антисоциална основа.

¹ Маркс, К., Фр. Енгелс. Съч. т. 7, с. 26.

² Проблеми на мира и социализма, 1971, № 12, с. 56.

В развитите капиталистически страни се наблюдава тенденция на нарастване организираната престъпност, в чито мрежи попадат все повече безработни. Склонността на декласиралите безработни към организация на антисоциална основа ги отвежда в редиците на различни екстремистки групировки. Напоследък в развитите капиталистически страни се забелязва стремеж на неофашисти да насочват декласиралите безработни срещу международното работническо и комунистическо движение и пролетарската солидарност. Не са редки случаите, когато те се настройват на расистка основа срещу работниците-емигранти. Спекулира се с чувството на страх пред безработицата и в останалата част от пролетариата, като се използват като ударна сила различни престъпни елементи.

В съвременните условия кризисните явления в буржоазното общество оказват особено силно декласиращо въздействие върху младежта. Високото равнище на безработицата сред младите хора е фактор за формиране у него на такива позиции, които ги отличават от работническата класа и дори противостоят на нея. Липсата на ясна класова ориентация прави младежта жертва на авантюристични и реакционни сили независимо от нейните романтични подбуди. Младите хора, останали без работа, без перспектива, стигнали до отчаяние, се чувствуват излягани, отчуждени, „излишни“. Част от тях не могат да разберат и да приемат формите на борба и дейност на организираното работническо движение, приемат всеобщото отрицание и насилие като единствено приемлива форма за съществуване. Изхвърлени зад борда на обществото, което не може да им осигури престижно положение, терористичната дейност ги привлича с революционната фразеология, създава им илюзии за „значимост“. Убедени, че вършат полезно дело за обществото, те не могат да разберат, че тероризът е оръдие на реакцията.

Екстремистките акции на декласиралите безработни нямат нищо общо с революционната борба на работническата класа. Със своите действия те дори пречат на тази борба, подкопавайки демократичните завоевания на трудещите се, предизвиквайки антикомунистическа истерия.

Декласиралите безработни сами не могат да се издигнат до идеите на класовата борба. Чувството на социално недоволство най-често се излива в бунтарство против това общество. Макар да не осъзнават това, в техния стремеж да си възвърнат човешкото достойнство могат да се съдържат елементи на анти-капиталистически протест. Разбира се, би било преувеличено да се разглеждат тези елементи като нещо революционно, но също би било грешка да не се привличат в класовата борба против капитала. Декласиралите безработни могат да бъдат въвлечени в революционната борба на страната на организираната работническа класа. Понякога те са способни на „най-велико геройство и самопожертвуване“¹. Това не бива да се подценява. Противоречието в тяхното положение и поведение трябва да се използва по-умело от комунистическите партии за включването им в революционното и демократично движение.

Нарастващото недоволство сред тези слоеве при цялата им класова неопределенност показва, че се изостря социално-политическата обстановка в системата на държавно-монополистичния капитализъм, че се задълбочава общата криза на капитализма. Работническата класа, борейки се за своето освобождение, се бори за унищожаването на това общество, което изпраща една значителна част от населението на социалното дъно.

¹ Маркс, К., Фр. Енгелс. Съч. т. 7, с. 27.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF UNEMPLOYED PERSONS

M. Simeonova

The psychic changes due to temporary or continuous unemployment leading not only to material difficulties, but also to severe psychic stress, are considered. Studies carried out in a number of capitalist countries are discussed, which have shown the direct relationship between forced idleness, deteriorated health condition and increased mortality — all the three having their common base in psychological stress.

The irrational forms of protest against the system are pointed out, especially among youth, including such social phenomena as delinquency, violence, extremism.

The difference between the unemployment-related psychic changes in rabble and in working class is underlined.

ПРОЦЕСЪТ НА ЦЕЛЕОБРАЗУВАНЕ ПРИ НАСОЧЕНО ВЪРХУ СЕБЕ СИ ВНИМАНИЕ

РУМЯНА БОЖИНОВА

Проблемът за организация и регулация на дейността насочва към изследване връзката мотивация—целеобразуване. От една страна, мотивацията подбужда, а заедно с това контролира, насочва, движи цялостния процес на дейност (А. Н. Леонтьев, 1977, К. Обуховски, 1981). При това тя се отличава с динамика, която предполага включване на ред личностни и ситуативни променливи. Тяхното влияние води до засилване на едни или други мотивационни тенденции. В това отношение представлява интерес изучаването на мотивацията като вътрешни и външно насочена. Вътрешната мотивация, наред с търсенето на ситуации за изява на собствените способности, се свързва със стремеж към по-пълното им прилагане в процеса на дейност (E. Deci, 1975). Външната мотивация е насочена към постигане на определени външни цели, най-често предполагащи получаване на награда. Възможно е дейността да бъде едновременно детерминирана от вътрешната и външно насочената мотивация, с различно съчетаване между тях (Staw, Calder, Hass, Sander, 1980).

От друга страна, влиянието на мотивацията върху изпълнението на дейността се опосредствува от процеса на целеобразуване. Той предполага формиране на ред свързани помежду си частни цели, които водят до постигането на общата (краяна) цел на дейността. Подлежи на вариране структурата на процеса, неговата динамика, стратегия, характеристиките на целите. Посредством мотивацията върху целеобразуването се отразяват въздействията от личностно и ситуативно равнище. Изследванията на ситуативните влияния се отличават с определена актуалност, доколкото разкриват възможност за намеса в протичането и осъществяването на дейността. Регулацията на действието представлява приспособяването му към определени изисквания на ситуацията (К. Обуховски, 1981, с. 25).

Самооценката като личностна детерминанта съществено повлиява включването на личността в дадена дейност и първоначално поставяните цели (Р.

Божинова, 1980). За дадената работа представлява интерес как провокираната ситуация външно самооценка по време на дейност влияе върху процеса на целеобразуване и по-нататъшно изпълнение на дейността. Теорията за обектно самосъзнаване се основава на положението, че когато инцивидът е погълнат изцяло от обектите около себе си, от своята дейност, той е субект на съзnavане, но когато лицето гледа на себе си отвън, вземайки гледната точка на другите, той става обект за себе си. Именно това второ положение е свързано с оценяване на себе си от гледна точка на стандартите, идеалите, които има личността. Възникналата при това самооценка предизвиква положителни или отрицателни емоции и съответно коригиране на поведението по посока на стандартите. В зависимост от ситуацията личността оценява различни свои страни, особености, най-често релевантни на изпълняваната от нея дейност. В състояние на обектно самосъзнаване човек изпада при насочено върху себе си внимание, когато е поставен пред камера, оглеждало, слушане на магнитофонен запис на своя глас, видеозапис и други (Duvals & Wickland, 1972).

Целта на дадената работа е да изследва процеса на целеобразуване в зависимост от състоянието на насочено върху себе си внимание по сравнение с отсъствието на това състояние (внимание, насочено само върху изпълнението), при дейност едновременно определяща от вътрешна и външно насочена мотивация.

Изложеното дава основание да се допусне, че състоянието на насочено върху себе си внимание предизвиква изменение в процеса на целеобразуване в резултат на възникналата самооценка по отношение равнището на изпълнение на отделните частни цели спрямо стандартите, които има личността. При дейност едновременно свързана с външно насочена и вътрешна мотивация съществува вероятност за актуализиране на два стандарта — относно постигане на външно поставената цел и относно високото (превъзходно) изпълнение на дейността. Това предполага специфична динамика на процеса на целеобразуване.

МЕТОДИКА

Процесът на целеобразуване се изучава върху дейност, състояща се в изпълнение на фигури по образец. За целта се използва детски конструктор, който дава възможност за вариране на трудността, вида, броя и времето за изпълнение на отделната фигура. Всяко изпълнение на фигура може да има смисъл на частна цел, освободена от резултата като успешен — неуспешен, доколкото винаги е изпълнима. Образувани са три равнища на трудност, съответно съдържащи по пет различни по вид фигури. Дейността включва избора и изпълнението на девет фигури. По този начин процесът на целеобразуване се разгръща в рамките на девет частни цели.

На изследваните лица се дава инструкция, която пояснява, че ще бъде проведено изследване във връзка с изискванията, които предявяват конструкторите за деца към някои психични особености и процеси. Посочва се, че от тях се изисква да направят девет фигури по избор. В зависимост от времето, за което ще ги изпълнят, те могат да получат съответна награда, по-висока за 30-минутно изпълнение и по-ниска за 36-минутно изпълнение. Първата част от инструкцията цели провокиране на вътрешна мотивация (проверка и реализация на определени способности) и предполага избор на цели с по-висока трудност и по-голямо разнообразие. Втората част стимулира изява на външно насочена мотивация и е свързана с избор на цели с по-ниска трудност, т. е. изпълними за по-

кратко време. Разнопосочността на двата типа мотивация дава възможност за диференциране влиянието им върху процеса на целеобразуване.

Изследването се провежда при условие на насочено върху себе си внимание и при отсъствие на това състояние, т. е. при насочено внимание само върху изпълнението.

За създаване на състояние на насочено върху себе си внимание се включва камера по време на работа на изследваните лица. Те са предупредени, че отделни моменти от дейността им ще бъдат заснети.

Процесът на целеобразуване се анализира върху основата на показателите: трудност (T), вид (B) и време (t) на изпълнение на отделната цел. Използвани са t-критерий за сравнение и коефициентът на корелация (r).

Изследвани са индивидуално 60 момчета на възраст от 15 до 18-годишна възраст, ученици.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

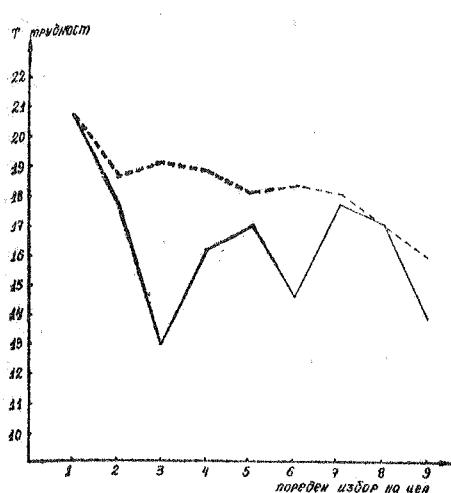
На фиг. 1 наблюдаваният процес на целеобразуване е представен по отношение на предпочитаната трудност на избираниите цели, отразено със средната стойност за всяка цел от деветте възможни избора. При насочено върху изпълнението внимание избираниите цели са в среден диапазон на трудност. Наблюдаваната динамика показва снижаване на трудността на целите, като с най-висока трудност е първата, а с най-ниска последната от избираниите цели ($\alpha < 0,05$). Това свидетелствува за определена насоченост на процеса.

При насочено върху себе си внимание трудността на избираниите цели като цяло е снижена, значимо при n_3 , n_4 , n_6 , n_9 ($\alpha < 0,01$), по сравнение със същата при насочено върху изпълнението внимание. Това е свързано със съществена промяна в динамиката на процеса. Налице са скокообразни изменения в трудността на избираниите цели в отделните третини на процеса. Най-значима е разликата между n_1 и n_3 ($\alpha < 0,001$) в първата третина на процеса. Във втората и третата третина на процеса разликата се снижава, но също е значима между n_5 и n_6 и между n_8 и n_9 . Показателно е, че всяка третина включва първоначално цел с по-високо равнище на трудност и цел със значимо по-ниско равнище на трудност. Срещат се две противоположни тенденции в избора на цели.

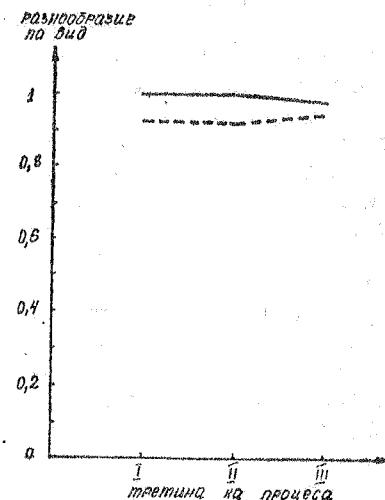
Таблица 1

Трудност — време	Коефициенти на корелация (r)								
	T ₁ —t ₁	T ₂ —t ₂	T ₃ —t ₃	T ₄ —t ₄	T ₅ —t ₅	T ₆ —t ₆	T ₇ —t ₇	T ₈ —t ₈	T ₉ —t
При насочено върху себе си внимание	0,85	0,84	0,82	0,92	0,88	0,70	0,70	0,77	0,70
	$\alpha < 0,001$								
При насочено върху изпълнението внимание	0,88	0,65	0,77	0,82	0,82	0,73	0,60	0,78	0,71
	$\alpha < 0,001$								

На табл. 1 са представени корелационните коефициенти (r), отразявачи връзката между трудността на избираната цел и времето, за което е изпълнена целта. При насочено върху изпълнението внимание и при насочено върху себе си внимание всички коефициенти са със висока значимост ($\alpha < 0,001$). Налице е известна тенденция за по-висока зависимост при насочено върху себе си внимание,

Фиг. 1. Трудност на избираните цели

Фиг. 2. Разнообразие по вид на избираните цели за всяка третина на процеса
— при насочено върху себе си внимание, — при насочено върху изпълнението внимание

коefficientите са в диапазон 70—92, същите при насочено върху изпълнението внимание са в границите на 60—88. Между съответните коефициенти (r) за T_2-t_2 , T_4-t_4 , T_7-t_7 , T_9-t_9 , разликата е значима при $\alpha < 0,1$.

Сравнението относно разнообразието по вид (P_v) на избираните цели не показва значими различия, но съществува тенденция на повишаването му при насочено върху себе си внимание в сравнение с отсъствието на това състояние. При първата и втората третина на процеса, означени с I и II на фиг. 2, $\alpha < 0,1$.

Съгласно изложените резултати, при насочено върху изпълнението внимание стратегията на процеса на целеобразуване е ориентирана към постигане на външно поставената цел. Първоначално изборът на частни цели е определян от вътрешната мотивация, което предполага проверка и реализация на собствените способности в изпълнение на по-сложни и интересни цели. Показател за това е по-високата трудност на целите в първата третина на процеса, както и тяхното видово разнообразие в целия процес. Тази тенденция отстъпва при засиленото и определящо влияние на външната мотивация. Наблюдава се постепенно снижаване на трудността на целите, най-добре изразено в края на процеса. В подкрепа на това е и значимостта на връзката цел—време на изпълнение.

Насоченото върху себе си внимание води до засилване влиянието на външно насочената мотивация, за което свидетелствува общото снижаване на трудността на целите и връзката им с времевото изпълнение. На тази тенденция се противопоставя влиянието на вътрешната мотивация, което се наблюдава в избора на отделни цели с определено по-високо равнище на трудност. Това е отра-

зено в подчертаната динамичност на процеса. Същевременно вътрешната мотивация се актуализира и с високото разнообразие на вида на избираните цели. То не противоречи на актуализирането на външната мотивация. Процесът на целеобразуване в дадената ситуация протича при хегемонията на външната мотивация, но при подчертано противодействие на вътрешната мотивация. Поради несъгласуваност между двата типа мотивация отсъствува ясно изразена стратегия и целенасоченост на процеса, каквато се наблюдава при насочено само върху изпълнението внимание.

Ситуацията на насочено върху себе си внимание е свързана с формиране на самооценка при отнасяне на собственото постижение към стандарта, който има личността. В резултат се проявява корекция в поведението по посока на дадения стандарт (Duval & Wicklund, 1972). В нашето изследване насоченото върху себе си внимание предизвиква самооценка в две отношения. От една страна, изследваните лица оценяват своите постижения от гледна точка на реализацията на крайната цел, което предполага снижаване трудността на частните цели. От друга страна, се формира самооценка по отношение на постижението в дадената дейност, по-високото постижение или по-трудната цел е критерий за по-високи способности. Това от своя страна е свързано с повишаване трудността на целите. По този начин се формират две противоположни тенденции на целеобразуване, съответни на вътрешната и външно насочената мотивация, които обуславят дадената динамичност на процеса.

ИЗВОДИ:

Състоянието на насочено върху себе си внимание оказва съществено влияние върху процеса на целеобразуване, респективно върху изпълняваната дейност. Насоченото върху себе си внимание засилва влиянието и на двата типа мотивация — вътрешна и външно насочена — върху процеса на целеобразуване. Избираните цели във всеки етап на процеса са по посока на актуализираните стандарти за високо (превъзходно) изпълнение на дейността и към постигане на външно поставената цел.

Разнопосочното влияние на двата типа мотивация с вътрешната мотивация предполага избор на по-трудни за изпълнение цели, противно на външната мотивация, която насочва към избор на цели с по-ниско равнище на трудност (при насочено върху себе си внимание води до засилване динамичността на процеса противно на неговата целенасоченост).

Насоченото върху себе си внимание в практиката може да се прояви като фактор за подобряване качеството в изпълняваната дейност (спорти, учебна, трудова) посредством засилване на вътрешната мотивация. Същевременно то може да доведе до постигане на по-добър краен резултат в дейността, като повлияе външно насочената мотивация. Оптимална регулация на дейността може да се реализира, когато влиянието на вътрешната и външната мотивация е единопосочно и предполага един и същи тип целеобразуване. Случаят, при който крайният резултат може да бъде постигнат при високо качество на изпълнението, е пример в това отношение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божинова, Р. Влияние на мотивацията върху нивото на претенции, дис., С., 1980.
2. Леонтьев, А. Н., Деятельность, сознание, личность. М., 1977.
3. Обуховски, К. Психология на човешките стремежи. С., 1981.
4. Deci, E. L., Intrinsic Motivation, New York & London, 1975.
5. Duval, S. & Wicklund, R. A., A Theory of Objective Self Awareness. New York & London, 1972.
6. Staw, B. M., B. J. Calder, R. K. Hass & Sandreld, Intrinsic Motivation and Norms About Payment. Journal of Personality, 1980, 48, 1—14.

THE PROCESSES OF PURPOSE FORMATION AT SELF-DIRECTED ATTENTION

Rumyana Bozhinova

The effect of self-directed attention on the process of purpose formation at activity determined simultaneously by both external and internal motivation was studied in laboratory conditions with the participation of 60 15—18 year old boys as subjects. The indices analyzed were: difficulty, kind, and performance time of the respective purpose. It was established that self-directed attention increased the influence of both kinds of motivation upon the process of goal formation. This was connected with the evaluation of one's own performance in relation to actualized standards of excellent performance of the respective activity and with regard to achievement of externally set goal.

ВЛИЯНИЕ НА ПЛАНА ЗА ДЕЙНОСТ ВЪРХУ МОДИФИКАЦИЯТА НА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА ДИСПОЗИЦИЯ НА ЛИЧНОСТТА

ПЛАМЕН ДИМИТРОВ

Цел на настоящото изследване бе да се реализира експериментална модификация на един от основните компоненти на интелектуална диспозиция на личността (И. Д. Л.) в условията на контролирана актуализация на план за проатитюдна дейност. Противоречията между теоретичните постановки и експериментални парадигми, намирани се в текуша употреба при различни автори, могат да бъдат снети в случай, че всички психични процеси, участвуващи в експерименталната актуализация на план за проатитюдна дейност, се операционализират като подчиняващи се на закономерностите на генезиса и реализацията на актуална (ситуативна — „тук и сега“) нагласа за поведение, срещаща в експерименталната ситуация определено социално подкрепление (1, 10, 15). Компонентът на И. Д. Л. се разглежда като фиксирана социална нагласа (атитюд), чиято параметрична модификация се осъществява под влиянието на актуализираната в план за дейност ситуативна нагласа. Актуализацията и (или) реализацията на този план се интерпретира и варира като модifikатор на И. Д. Л. На тази основа се издига обща хипотеза на изследването, съгласно която: 1) модификацията на компонент на И. Д. Л. води до комплексен модификационен ефект и 2) модификационният ефект зависи не само от изходните параметри на модифицирания диспозиционен компонент, но и от параметрите на актуализирания план за дейност.

МЕТОДИКА

Теоретичната ориентация на личността (Т. О. Л.), като интегрален компонент на И. Д. Л., представлява удобен за измерване и модификация обект. Изборът на подобрен обект на експериментална модификация се диктува: а) от значимото тегло, което този компонент на И. Д. Л. има сред предикторите на интелектуалната активност (7, 11 и др.); б) възможността за създаване на стандартен набор от цели за проатитюдно поведение с вариращ модификационен дисонанс —

разлика между изходните параметри на Т. О. Л. и предлагания за актуализация в експеримента план; в) от възможността чрез овладяване на механизма за управление на този компонент да се създаде подход за снемане на характерните за по-късните възрастови периоди блокатори по отношение на професионалната социализация (12; 13; 14 и др.); г) от възможността за количествена оценка на равнището на модификационен ефект чрез български вариант на скала „Теоретична ориентация“. Измерването на И. Д. Л. и на компонента ѝ — Т. О. Л., се основава върху категоризацията на социалните ценности на „интелектуални“ („неинтелектуални“ (7; 11). В съответствие с нея съществуващите психологически методики за контрол върху параметрите на И. Д. Л. имат своя имплицитна процедура: отчитането на количествените различия в интереса, ориентацията и предразположеността на хората към един от двата категориални полюса на така изградения континуум на социалните обекти и дейности. Равнището на Т. О. Л. се измерва с български вариант на скала „Теоретична ориентация“ (11), състояща се от 31 твърдения (28 индикативни и контраиндикативни и 3 фонови). В резултат на психолексикалната си адаптация скалата позволява получаването на количествена оценка за равнището на Т. О. Л. (от 0 до 28 точки) като нагласа, предразположеност към „. . . боравене с теоретичен материал, научни проблеми и методи. . .“ (11). Контролирани са променливите: а) брой на изследваните лица — n ; б) изходно равнище на Т.О.Л. — x ; в) постмодификационно равнище на Т. О. Л. — \bar{x} ; г) обем на модifikаторите A_1, A_2, B_1, B_2 и $B_3 = V_m$; д) модификационен ефект $dx = x_m - x$; е) модификационен дисонанс — $D_m = V_m - x$. В качеството на статистически апарат за оценка значимостта на модификационното влияние на плана за проатитюдна дейност е използван t -критерий. В експеримент № 1 е изследвана модификацията на Т. О. Л. при неперсонифицирана актуализация на план за проатитюдна дейност (табл. 1), а в експеримент № 2—модификацията на Т. О. Л. при индивидуална актуализация (реализация на план за проатитюдна дейност (табл. 2).

Таблица 1
Резултати от експеримент № 1

Експеримен- тальная группа	I	II	III	С модifikатор		Общо за експеримент № 1
				A_1	A_2	
n	3	4	5	8	7	12
\bar{x}	23,7	16,0	11,4	17,5	13,0	16,0
D_m	-3,7	9,0	13,6	2,5	17,0	9,0
d_x	4,68	6,0	5,5	4,88	6,5	5,42
$p \leq$	0,05	0,01	0,01	—	0,05	0,05

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

В двата експеримента като цяло се наблюдава съществен модификационен ефект в планираното направление. Модификационният ефект в експеримент № 1 при лица с високо изходно равнище на Т. О. Л. (I група) е позитивен въпреки негативния модификационен дисонанс. Налице е значим и максимален за усло-

Таблица 2

Резултати от експеримент № 2

Експериментални условия	Контролирани променливи				$p \leq$
	n	\bar{x}	D_m	$d_{\bar{x}}$	
I група с:					
— модификатор B_1	2	25,0	-10,0	0,05	—
— модификатор B_2	2	20,5	-0,5	3,0	—
— модификатор B_3	2	26,0	4,0	1,0	—
Общо за I група:	6	23,8	-2,13	1,17	—
II група с:					
— модификатор B_1	4	11,8	3,25	0,00	—
— модификатор B_2	3	12,3	7,66	4,35	0,05
— модификатор B_3	2	11,5	18,5	6,5	0,05
Общо за II група:	9	11,9	9,3	2,88	0,01
Актуализация на план	8	15,9	2,13	1,9	—
Реализация на план	7	17,5	5,3	2,43	—
Общо за експеримент № 2	15	16,67	5,0	2,19	0,05

вията на експеримент № 1 модификационен ефект при лицата със средно и ниско изходно равнище на Т. О. Л. (II и III група) в условията на по-висок модификационен дисонанс. Отсъствува съществен модификационен ефект в случаите, когато се използва модификатор A_1 — наборите, водещи до малък модификационен дисонанс. Констатира се обща тенденция за нарастване на ефекта при едновременно ниско изходно равнище на Т. О. Л. и прилагане на модификатори с висок дисонанс. Увеличаването на дисонанса води до разширяване на възможностите за изменение на ниско изходно равнище на Т. О. Л., докато при високо изходно равнище дори негативният дисонанс не възпрепятства появата на значим ефект. Ако се пренебрегне възможното влияние на малкия брой на наблюдените, този „парадоксален“ ефект трябва да се интерпретира или като резултат от специфичното влияние на плана, актуализиран в неперсонифицирани (в група) избори на цели, или като израз на независимостта на лицата с високо изходно равнище спрямо модификатори с негативен дисонанс. В експеримент № 2 интерес представляват: а) модификационният ефект, наблюдаван само при II група (лицата с ниска Т. О.), който нараства в условията на нарастващ дисонанс; б) запазването на равнището при лицата от I група (лицата с висока Т. О.) въпреки негативния дисонанс и като резултат от стабилизиращите функции на фиксираната нагласа при дефицит на социално подкрепление; в) отсъствието на емпирични основания за сравняването на влиянието на актуализацията на плана и влиянието на реализацията на част от него в условията на експеримента. Налице е възможност избраната форма на експериментална реализация на плана за проатитюдна дейност да не е достатъчно представителна. Защитата на актуализирания индивидуален план в групова дискусия по всяка вероятност е недостатъчно експериментално условие за модификация на Т. О. Л. с равнище над средното.

ИЗВОДИ:

1. В процесите на неперсонифицирана (в малки групи) и индивидуална актуализация на план за проатитюдна дейност същественият компонент на И. Д. и цялостната диспозиционна система на зрялата личност — Т. О., закономерно и значимо се изменя. Поставянето на личността в условията на планиране на проатитюдна дейност позволява постигането на необходимия модификационен ефект.

2. Модификацията на компонента на И. Д. Л. се подчинява на закономерностите в динамиката на фиксираните социални нагласи (атитюди) на личността в условията на дейност, представляваща актуализация на ситуативни нагласи към проатитюдно поведение.

3. Т. О. Л. се променя съществено (особено при лицата с по-ниски изходни параметри) под влияние на актуализацията на план за проатитюдна дейност както при индивидуална, така и при модификация в група.

4. Равнището на модификационен ефект зависи не само от изходното равнище на Т. О. Л. (ниско, средно или високо), а преди всичко от реалния модификационен дисонанс като характеристика на модификационните условия. Максималният ефект при лицата и групата с ниско изходно равнище на Т. О. Л. е резултат на прилагането на модifikатори с висок дисонанс.

5. Модификационният дисонанс представлява решаващ фактор на модификационната интервенция и основен параметър на влиянието на плана за проатитюдна дейност върху Т. О. Л.

6. Модификацията на компоненти от диспозиционната система на зрялата личност е процес със сложна динамика, за овладяването на който е необходимо да се отчитат влиянието на множество фактори (индивидуалните особености, груповата динамика, извънмодификационните условия за дейност и пр.).

7. Недостатъчната представителност на експерименталната реализация на част от актуализирания индивидуален план за проатитюдна дейност поражда необходимост от допълнително изследване на реализацията на плана в извънмодификационни условия като фактор за стабилизацията на модификационния ефект, получен под влияние на плана.

8. Въпреки малката извадка и частния характер на изследваните зависимости в изследването са получени резултати, които заедно с направените изводи касаят изследванията и социално-приложната дейност в областта на оптимизацията на личностно-мотивационните фактори за интелектуална активност и професионална социализация в зряла възраст.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балиашвили, М. С., Роль активности личности в процессе смены социальной установки. Вопросы инженерной и социальной психологии. II, Тб., 1979. 2. Ломов, Б. Ф., Б. Ф. Венда, Современная НТР и задачи прикладной психологии. Методология инженерной психологии, психологии труда и управления. Ред. Б. Ф. Ломов. М., 1981. 3. Петков, К. Повышаване квалификацията на възрастните. Социални фактори на НТР. С., 1985:444—449. 4. Продект за Тезиси на XIII конгрес на БКП. — В-к „Работническо дело“ бр. 52121. II. 1986 г. 5. Хаккер, В., Матери, Б., О методах исследования когнитивных процессов, регулирующих деятельность в условия производства. Методология инженерной психологии, психологии труда и управления. Ред. Б. Ф. Ломов М., 1981: 209—218. 6. Ахатов, Г. М., Social learning theory as a framework of Adult Personality Development. Baltes, P. B. & Schaie (Eds.) Life Span Development psychology. N. Y. 1973. 7. Allport, G. W., Study of Values. Boston. Houghton Mifflin, 1951.

8. Baltes, P. B. & Schaeie, K. W. (Eds.) Life Span Development Psychology: Personality and Socialization. N. Y. 1973. 9. Birren, J. E., The psychology of Aging. Prentice Hall. N. J. 1964. 10. Goodnight, J. A. et al., Generalization of Self-Instruction. J. Appl. Psychol. 1984, 5 (I): 35-44. 11. Heist, P. & Yonge, G., Manual for Omnibus Personality Inventory. Psychol. Corp. 1962; 1968. 12. Lowe, J., The Education of Adults. UNESCO OISE Press, 1982. 13. Lowenthal, M. F., Toward a socio-psychological theory of change in Adulthood and Old age. Birren, J., E. (Ed.) Handbook of Aging and Individual. Chicago 1978. 14. Neugarten, B. L., Personality and Aging. -Birren, J. E. (Ed) Handbook of Aging and Individual. Chicago. 1978. 15. Riegel, K. F. & Riegel, R., Study of changes of attitudes and interests during later years of life. Vita Humana, 1960, 3:176—196.

THE EFFECT OF ACTIVITY PLANNING UPON THE MODIFICATION OF THE INTELLECTUAL DISPOSITION OF PERSONALITY

Plamen Dimitrov

The approach applied in the present study is based on the assumption that the «theoretical orientation of personality» should be considered as the main component of intellectual disposition. The purposeful modification of this component is realized under conditions of non-personified and individual actualization of planned activity. Empiric data for two groups of adult subjects are generalized. The expectations of significance of the changes at different parameters of modification intervention were supported. Conclusions were drawn which are important for specialists investigating the possibilities for optimization of the personality motivational factors of intellectual activity.

Педагогическа и възрастова психология

ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОТИВИТЕ ЗА ИЗБОР НА ПРОФЕСИЯ ПРИ УЧЕНИЦИ ОТ VIII И X КЛАС

МАРИАНА КАБОВА

При избора на професионалното поприще подрастващите се ръководят от различни мотиви, които се отразяват не само върху избора на професия, но и върху активността и старанието, с които по-късно те ще изпълняват своите професионални задължения. По такъв начин мотивите определят и степента, до която ще се овладеят необходимите умения и навици, а следователно и равнището на професионалния успех. Поради това мотивите трябва да се изучават, регулират и насочват в учебно-възпитателната дейност.

Всичко, което е особено значимо за човека, изпъква в „... крайна сметка в качеството на мотиви и цели на дейностите, определя истинския стожер на личността“ (3, с. 620). Сложната структура на личността и нейните многообразни взаимоотношения с външната среда определят многоаспектността на нейното развитие и многообразието на мотивите за избор на професия.

В нашето изследване е направен опит да бъдат разкрити мотивите за избор на професия на учениците от VIII и X клас, тяхното съдържание, водещите мотиви

за личността и съответната възрастова група, периферните мотиви. По посока на поставената цел е формулирана следната хипотеза. Мотивите за избор на професия притежават относително устойчива, динамична, иерархизирана структура. На върха на тази структура един или няколко мотива имат най-голяма подбудждаща сила и те доминират в определен момент или период. Мотивите за избор на професия изменят своето съдържателно значение и иерархия във възрастов план.

За потвърждаване на формулираната хипотеза и изпълнение на произтичащите от нея задачи е проведено изследване в ЕСПУ „Кирил и Методий“ — гр. Бургас с 239 ученици (от VIII клас — 94 и от X клас — 135).

При изследването на мотивите за избор на професия една от основните задачи беше да се обхванат колкото се може повече явления, свързани с изясняването на поставения проблем. Комплексната методика, с която беше реализирано изследването, обхваща следните експериментални методи: 1) наблюдение по специално разработена схема за проучване съдържанието и динамиката на мотивите за избор на професия в класните и извънкласните форми по професионално ориентиране; 2) беседи с ученици, класни ръководители, родители; 3) анализ на съчинения на тема: „Моят утрещен работен ден“, „Моето настояще и бъдеще“; 4) анализ на писмени отговори на въпросите: „Как си представяте Вашата бъдеща професия?“, „Какво най-много искате да постигнете чрез професията, която ще изберете?“ и др.; 5) анализ на документи — психолого-педагогически характеристики, съставени от класните ръководители по предварително зададена схема; 6) метод на проективните характеристики; 7) анкетна карта.

Получените количествени и качествени резултати са подложени на електронноизчислителна обработка на ИЗОТ „10—31“ с помощта на критериите χ^2 , условна, безусловна и нормирана ентропия, корелационен анализ.

Данните от изследването показват каква е насочеността на учениците от VIII клас към бъдещата професионална дейност.

С най-висок процент на положителните отговори (86%) е изразено желанието на изследваните осмокласници бъдещата трудова дейност: „Да съответства на способностите им“. За правилен избор на професия и за оптимално професионално насочване от особено значение са върната диагностика и възможността за реална самооценка. Запазването на този мотив значително зависи от реалните претенции на учениците. Непосредствено до посочения мотив се нарежда мотив, отразяващ отново познавателните стремежи на учениците от VIII клас. Той разкрива желанието бъдещата трудова дейност: „Да дава възможност за усъвършенстване“, изразен със 78% положителни отговори. Това, че съдържателната страна на първите два мотива се характеризира с познавателна насоченост, отразява типичните за този възрастов период основни дейности, стремежи и интереси. В тази възраст активно се повишава необходимостта от натрупване и опериране със знания, повишава се необходимостта от разширяване на научния кръгозор, за компетентност и научна достоверност.

Следващият посочен от осмокласниците мотив отразява хуманната насоченост на личността, реализирана чрез професионалната цел на трудовата дейност: „Да дава възможност да се помага на другите хора“ — 77% от положителните отговори на изследваните лица.

На четвърто място учениците от нашата извадка поставят потребността от „интересна и вълнуваща“ професионална дейност — 71% положителни отговори. Стремежът към емоционална трудова дейност, като един от водещите мотиви, показва характерната за тази възрастова група повищена романтична насоченост.

ност, емоционалност, търсene на необикновеното, наситено с преживявания и изненади трудово всекидневие.

На следваща позиция е посочен стремежът към перспективно развиваща се професия — 70% положителни отговори. Този резултат според нас напълно отговаря на съвременното развитие на научно-техническата революция, с въвеждането на роботизацията и компютъризацията в националната ни икономика, а в последните години и в образоването.

Непосредствено след горепосочения мотив се нарежда мотивът, изразяващ желанието на учениците от VIII клас, професионалната дейност: „Да дава възможност за странични занимания“ — 69%. В тази възраст необходимостта от разностранно познание и активно включване в разнообразни дейности създава предварителна готовност към такъв вид труд, който ще може да удовлетвори всестранните интереси на личността. Следващият посочен от осмокласниците мотив е вплътен в техните изисквания бъдещата професия: „Да се извършва при добри трудови условия“ — 68%.

На 8-мо място в мотивационната йерархия с 65% от положителните отговори се нарежда мотивът, изразяващ насочеността към професия, която трябва: „Да има висока обществена значимост“. Разбира се, има ученици, които нямат ясно осъзнати или социално значими мотиви за избор на професия. Това налага допълнителна възпитателна работа с подрастващите за дълбоко осъзнаване на социалната значимост на различните професии от народното стопанство.

Обективният социален статус на професията също е не по-маловажен мотив за учениците от тази възрастова група. 64% от тях посочват като мотив за избор на професия съображението професионалната дейност: „Да бъде ценена в обществото професия“. Обективният социален статус не е постоянна величина. Той се променя с развитието на обществото и с видеоизменянето характера на труда в професията и с тяхното значение за народното стопанство. Успоредно с това се променят и субективните становища. Следващите мотиви, които посочват учениците от VIII клас, изразяват стремежа им към професии, които: „Да дават възможност за повишаване на образоването“ — 59% и „Да имат широка сфера на приложение“ — 55%. Практическите съображения все още нямат в тази възрастова група голяма действена сила, което се изразява и в намаления процент на положителните отговори при мотивировката за избор на професия.

Желанието на учениците от VIII клас да изберат професия, която: „Да дава възможност за голям творчески растеж“, изразява творческите мотиви в 38% от посочените отговори. Процентната стойност показва, че този мотив се намира към периферната област при осмокласниците.

Влиянието на родителите се приема като подбуда за избор на професия от 44% от изследваните ученици. Като периферен мотив се очертава стремежът към семейна приемственост при избора на професия — 34%, което се обяснява с характерният стремеж към самостоятелност и индивидуалност на тази възраст.

Резултатите показват добре изразена психична готовност за избор на професия от материалното производство, за ориентиране към работнически професии. Например желанието трудовата дейност: „Да не е свързана с тежък физически и ръчен труд“ е подкрепено от 33% положителни отговори, а стремежът професията да не се упражнява в материалното производство — от 23%. Според нас стремителното навлизане в производството на автоматизацията, изискването на висока квалификация от работниците изменя субективното отношение към тези професии. Особено важна роля играят и програмите на новата образователна система, насочена към политехническо обучение и възпитание.

Резултатите от нашето изследване с ученици от VIII клас показват, че изборът на професия от преходна училищна възраст се базира психологически не на едно отделно субективно основание, а върху сложна система, която се характеризира с „многоетажност“ и йерархичност на мотивите за избор на професия.

Учениците във всяка възраст обикновено се отличават със специфична мотивационна сфера на личността, изграждана при характерни за съответния период външни и вътрешни условия. За възрастови различия между мотивите на учениците свидетелствват много данни от практически наблюдения и експериментални проучвания (1, с. 116). В юношеска възраст мотивите на учениците достигат относително най-висока степен на зрелост, обобщеност и съзнателност. Резултатите с учениците от X клас сочат, че на първо място (92%) в йерархията на мотивите за избор на професия е познавателният стремеж трудовата дейност: „Да съответствува на способностите“. За разлика от резултатите на VIII клас, които свързват реализацията на способностите си предимно със задоволяването на познавателните интереси, 82% от десетокласниците свързват реализацията на своите способности с хуманната насоченост към професия, която: „Да дава възможност да се помага на другите хора“.

Емоционалната привлекателност на бъдещата трудова дейност като мотив за избор на професия, посочен от десетокласниците, е изразена чрез 88% положителни отговори. В тази връзка имаме предвид резултатите от нашето изследване — 82% от десетокласниците смятат емоционалността на професията като подбудител за нейния избор, че професията трябва да „Дава възможност да се помага на другите хора“, а 54% — професията „Да има високо обществено значение“.

Един от основните мотиви за избор на професия е свързан с нравствената насоченост на учениците от X клас бъдещата им трудова дейност: „Да дава възможност да се помага на другите хора“ — 83%. Връзката на този мотив с познавателните мотиви означава, че юношата и девойката желаят да разширят своите познания във връзка с повишаване възможността им да помогат на другите хора. Със същата хуманна цел те търсят и творческите възможности на бъдещата професия. В табл. 1 са отразени връзките на изследвания мотив с някои от останалите мотиви за избор на професия в отговорите на учениците от X клас.

В изследваната съкупност беше регистрирана и сила потребност бъдещата професия да дава възможност за усъвършенстване — 77%. Тази потребност отразява необходимостта от задоволяване познавателните стремежи и интереси непосредствено в условията на трудовата дейност. Творческите интереси, стремежът към саморазвитие, вътрешната необходимост от самоусъвършенстване се отразяват като мотив за избор на бъдеща професионална дейност, която „Да дава възможност за странични занимания“ — 65%. Разбира се, този мотив може да отразява и стремеж към материално обогатяване или задоволяване на негативни спрямо обществото потребности, но това, че 92% от тези ученици посочват освен желанието си за странични дейности и желанието бъдещата трудова дейност „Да съответствува на способностите им“, 86% — тя „Да дава възможност да се помага на другите хора“, 60% — „Да има високо обществено значение, показва, че необходимостта от странични занимания има не егомистично-личностен смисъл за десетокласниците, а обществено-полезна значимост.

Социалният престиг на трудовата дейност като мотив за избор на професия се поставя от юношите на VII място с 62% положителни отговори. Този процент при осмокласниците е малко по-голям — 64%. Това показва по-голямото влияние на общественото мнение, средата, на средствата за масова информация и пр. върху учениците от средна училищна възраст. На следващо VIII място като

Таблица 1

Честота на приемане на други мотиви спрямо изследвания мотив

№	%-тен дял на другите мотиви с база изследвания мотив	Трудовата дейност да дава възможност да се помага на другите хора (в %)
1	Трудовата дейност да съответствува на способностите им	92
2	Трудовата дейност да е интересна и вълнуваща	87
3	Трудовата дейност да дава възможност за усъвършенствуване	84
4	Трудовата дейност да бъде с бъдеще	74
5	Трудовата дейност да дава възможност за странични запимания.	68
6	Трудовата дейност да дава възможност за голям творчески растеж.	58

мотиви за избор на професия се посочват от юношите условията на труд — професията „Да се извърши при добри трудови условия“ — 58% и „Да има широка сфера на приложение“.

Високото обществено значение като мотив за избор на професия е изразено с 54% положителни отговори. Най-голяма е корелацията на този мотив с познавателните и моралните мотиви. Стремежът си към творчество, разгръщането на способностите, знанията и възможностите десетокласниците посочват с 54% положителни отговори, което значително се различава от малкия процент положителни отговори на VIII клас.

Близки в количествено отношение са отговорите, изразявачи предпочтение към „лека и приятна“ професионална дейност — 47% и към „добро материално заплащане“ — 46%. Според нас на факта, че повечето юноши са готови да изберат професия, без да отчитат материалното заплащане, е необходимо да се погледне по-критично. Игнорирането на този мотив при професионално-ориентационната работа може да предизвика допълнителни усложнения в по-късен период и разочарование на младия човек от избраната специалност. Разбира се, пропагандирането на материалните блага в никакъв случай не трябва да доведе до чисто потребителско отношение на младите хора към обществото.

Целта, професионалната дейност „да дава възможност за бързо израстване“ не е приета от изследваните десетокласници като водещ мотив за избор на професия — 34%.

Изискванията на юношите към условията на труд — бъдещата професионална дейност „Да не е в материалното производство“ — 30% и „Да не е свързана с тежък физически и ръчен труд“ — 33% като мотиви за избор на професия се нареждат на едно от последните места. Същите заключения прави Е. М. Павловенков (2, с. 51) в свое изследване за формиране на мотиви за избор на професия.

ИЗВОДИ:

- Мотивите за избор на професия се намират в система със сложна, относително устойчива, динамична, иерархизирана структура. На върха на тази структура се намират един или няколко мотива, които доминират в определен възрастов период.

2. Доминиращите мотиви се изменят с възрастта. Докато в извадката от VIII клас доминиращи са познавателните, емоционалните и пристижните мотиви, при учениците от X клас водещи са моралните и творческите мотиви.

3. Мотивите за избор на професия имат динамичен характер. Динамичността се проявява в изменение йерархията на мотивите, които с възрастта преминават от една степен в друга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Десев, Л., Психологически проблеми на възпитанието. Изд. „Нар. просвета“, С., 1977.
2. Павловенко, Е. М., Формирование мотивов выбора профессии, К., 1980.
3. Рубинштейн, С.Л., Основы общей психологии. М., 1946.
4. Чолов, В., Мотиви за избор на професия, сп. Профессионалио ориентиране, С., кн. 3, 1981.

INVESTIGATION ON THE MOTIVES FOR PROFESSIONAL CHOICE IN VIII AND X GRADE PUPILS

M. Kabova

The motives for professional choice of VIII and X grade pupils are studied by use of a complex method.

On the basis of the results obtained the author comes to the conclusion that the professional choice motivation is to be found in a system of complex, relatively stable, dynamic hierarchical structure. On the top of this structure there are several motives, which are dominating for a definite age period. The dominating motives change with age, their dynamics being manifested in the alteration of the hierarchy of the motives.

ОТНОСНО РАЗВИВАЩАТА ФУНКЦИЯ НА УЧЕБНАТА ДЕЙНОСТ

ЙОАНА ПЕТКОВА — Плевен

Нашата образователна система трябва да реши един важен проблем — повишаване ефективността на образователно-възпитателния процес. Това изисква да се създадат оптимални условия за интелектуално, нравствено, естетическо, физическо, идейно-политическо и трудово-политическо обучение и възпитание. Ефективното решаване на тази задача изисква нов подход към научните знания — от една страна, издигане на тяхното теоретично равнище, а от друга — съкращаване на обема им с помощта на различните средства за кодиране, декодиране и моделиране.

В основата на развиващата функция на учебната дейност лежи равнището на теоретично обобщение. Обобщението се явява ядро на умствените способности. Характерни признания на теоретичното мислене са лекотата, бързината на абстрагиране и обобщение на съществените признания на анализираните ситуации. Именно теоретичното мислене обезпечава най-дълбоко познание на действителността. Колкото е по-голяма степента на обобщеност на мисленето, толкова по-голяма е възможността за по-бързо и по-леко отделяне на съществените страни на възприеманите ситуации за установяване на закономерните връзки и отношения между тях. В същото време по този начин се пести детайллизирането и разгъването на анализа на тези ситуации. Установяването на нови закономер-

ности се основава на анализа на минимално количество факти, а решаването на задачи — на по-бързо възприемане на съдържанието.

Теоретичното обобщение на материала съществено се отличава от емпиричното. Най-важното различие е в подхода към дейността. Вниманието при теоретичното обобщение е насочено към анализ на условията на произхода на системата от обекти и тяхното мислено преобразуване (В. В. Давидов), „Мисленото преобразуване“ се осъществява чрез преобразуване на ситуацията, за да се разкрие всеобщото. След това се моделират отношенията в графични и знакови форми. Моделите се преобразуват, за да се отделят свойствата. На тази основа се намира общият метод на работа, след което се решават конкретни задачи.

Целта на нашето изследване е да се разкрият връзките между интелектуалното развитие и равнището на теоретично обобщение при обучението на учениците от ранна училищна възраст.

Във връзка с целта си поставихме следните задачи: да се проучи до каква степен наличният опит на организация и методика на учебно-възпитателния процес съдействува за развиващата функция на учебната дейност; да се направи опит за нов подход към развиващата функция на учебната дейност чрез обучаващ експеримент; да се направи сравнителен анализ между постигнатите резултати на учениците в двете групи изследвани лица — контролна и експериментална.

Хипотезата на изследването е, че развиващата функция на учебната дейност на учениците от ранна училищна възраст може да се издигне на по-високо равнище, ако се премине от емпирично на теоретично равнище на обобщение.

За доказателство на хипотезата, че в основата на новия подход на развиващата функция на учебната дейност на учениците от ранна училищна възраст лежи теоретичното обобщение, проведохме педагогически експеримент. В него включихме три експериментални и три контролни групи от училище „Иван Вазов“ — Плевен. Подборът на групите стана на основата на социален произход, пол, статус на учителите и резултатите от констатирания експеримент, проведен на основата на решение на серия от нестандартни задачи. Okaza се, че в този начален етап на изследване за учениците е характерно емпиричното обобщение и основните прийоми на подхода към дейността са насочени към търсене и откриване на общото, което не винаги е и съществено.

Обучаващия експеримент проведохме на основата на овладяването на математическия материал, предвиден в учебната програма. Като критерии и доказателство за формиран обобщен метод за подход към дейността изследвахме характера на обобщението при овладяването на учебния материал по родна реч.

Най-важно условие за правилното протичане на експеримента е да се създаде мотивационна основа на дейността. Затова работата ни в първи клас бе насочена към формиране на мотиви за активно включване при решаването на мисловни задачи. В игрови ситуации, чрез решаването на дидактически задачи, насочихме вниманието на децата към преодоляване на трудности във връзка с разбирането на задачата и на нейното решаване. В този начален етап важно условие за по-нататъшната дейност бе да се усвои структурата на мисловната задача — дадено, търсено, връзка между даденото и търсеното. Особено важен момент е да се насочи вниманието към достигането на нещо ново при решение на задачата. Да се стигне до него е възможно благодарение използването на различни операции. Малките ученици трябва да осмислят, че да се реши даден проблем е необходимо да знаят на каква основа е възникнал и да открият начина на неговото решение. За целта използвахме дидактични игри, изискващи преди

всичко насоченост на вниманието към осмисляне на условието и начина на решението на задачата.

Друг важен момент бе насочеността на вниманието на учениците към овладяване последователността на операциите, посредством които може да се реши проблемът. При първи клас те си служат преди всичко с външни опори. Изисквахме всички ученици да могат да ги използват и постепенно ги насочихме към преход в умствен план.

При втори клас основната ни задача бе да работим за пренос на операциите в умствен план, а също и за осмисленост на връзките между външната и вътрешната дейност. За нашето изследване особено важно бе учениците да разберат смисъла на външните опори. Възможността за решаването на тази задача ни дава самата учебна програма по математика. Затова специални уроци не се провеждат, но се изменя насочеността на вниманието по посока на задълбочен анализ на ориентировъчната, изпълнителската и контролиращата страна на дейността. Акцентуваме на контролиращата страна с оглед на това да приучим учениците да анализират изпълнението на действието. По този начин на преден план излизат прийомите на дейността и се търсят общи прийоми, които могат да се използват при решаването на разностранини задачи.

При трети клас вниманието ни бе насочено към формирането на обобщени способи на дейност. Основна задача на експерименталните уроци е да се създава ситуация, изискваща активно самостоятелно мислене, насочено към търсене и откриване на най-адекватни общи признания при анализа на даденото и обобщение на правилото за решаване на задачи от даден тип, разкриване на отношенията между даденото и начини за намиране на търсения, откриване на най-адекватни операции, извеждане на модел на дейността и накрая подкрепа на модела на дейността с конкретно съдържание.

За предмет на действията при трети клас се прие предмет, даден в знакова форма. Във връзка с това експерименталните уроци се опираха на работата с абстрактен материал.

Таблица 1

Резултати от решаването на нестандартни задачи

Групи	Решава всички задачи (%)	Решава всички задачи с числа (%)	Решава всички задачи със символи (%)	Решава безсистемно (%)	Не решава задачите (%)
Контролна	14	87	24	36	13
Експериментална	53	100	74	16	—

Анализът на резултатите от проведенния експеримент ни даде възможност да проследим пътя на формирането на обобщени способи за действие. В хода проследихме трудностите при откъсване на мисловната дейност от конкретното и прехода към вътрешни неуловими връзки и закономерности. Разкриха се и някои закономърности и етапи, през които ученикът трябва да премине, за да усвои обобщен способ на умствена дейност.

От данните от табл. 1 се вижда, че най-голяма трудност се наблюдава при разкриване на зависимостите, особено при изваждане и деление. Когато децата

трябва да демонстрират усвоен способ на дейност, тази демонстрация става с много грешки поради нездадълбочено осмисляне. Доказателство за това е решението на задачи от типа: $656 - x = 688$. И при трети клас 17% от учениците в контролните групи и 5% от учениците в експерименталната група „решават“ $x = 688 - 656$.

За нашето изследване водещо значение има решението на задачите с буквена символика. В зависимост от способа на ориентация към компонентите и техните зависимости се обособиха няколко групи ученици.

Първата група — с формиран обобщен способ за действие — обхваща 53% от учениците в експерименталните паралелки и 14% от контролните. Този резултат ни насочва към потребност от нов подход към учебното съдържание по посока на обработка на учебния материал с оглед формирането на обобщен способ на дейност. Когато изследванията се подкрепиха и с резултати, получени на основата на граматичен материал, където успеваемостта при учениците от контролните групи е близо четири пъти по-ниска от експерименталните, се затвърди убеждението, че обобщеният способ не остава в рамките на конкретната дейност, а се разпростира върху цялостната дейност на учениците.

Втората група — с частично формиран способ на дейност — се характеризира с голямо разнообразие на подход към дейността. Изследваните лица не обръщат внимание на местата на компонентите при решаването на задачи от типа $\square + 0 = 0$. При конкретизация на модела те решават $6 + 0 = 6$. При събирането това не води до промяна в резултата. Бедата е, че същата грешка се допуска и при останалите действия. Положителен е фактът, че при експерименталните групи процентът намалява, а при контролните се увеличава (табл. 2). Така при задачи от типа: $0 : \Delta = 0$ се получават и такива варианти на решение — $36 : 6 = 6$. Това е доказателство, че моделът на дейността не е утвърден и не е достигнал такова равнище, че да може да се пренесе в новата дейност. Влошаването на резултатите при учениците от контролните паралелки е основание да се мисли, че не се обръща достатъчно внимание на способа на дейността.

Таблица 2
Решаване на задачи по даден модел

Групи	Формиран способ (%)	Частично формиран способ (%)	Неправилно формиран способ (%)	Неформиран способ (%)
Контролна	2	26	57	15
Експериментална	38	61	—	—

Заслужава внимание и фактът, че съществуват грешки, които доказват, че ученикът въобще не съобразява решението с модела на дейността. При експерименталните групи това не се наблюдава, но при контролните се среца решение дори от типа: $18 : 6 = 8$. При същите се наблюдава замяна на действието с друго без никаква връзка с модела на дейността — 57%.

Данните се потвърждават и при задачи от типа $\Delta + (\Delta : \square) =$, при които от учениците се изисква да съставят текстова задача по модела. Процентът на неспра-

вяне с поставената задача от контролните паралелки нараства търде много. Голям е процентът на учениците, при които при решението на задачите се наблюдава своеобразно „творчество“, допълване на условието, промяна на действието. Независимо от допуснатите грешки за изследването е важно, че децата се опитват да мислят върху даден абстрактен материал. Върху резултатите се отрази и работата, „почерка“ на самия учител. Така при заключителния етап на изследването най-добри резултати не достигнаха учениците от водещата паралелка от предварителното проучване. Постепенно водещата група се изравни с резултатите от по-слабата група.

Групата на учениците с неформиран способ за работа при контролните паралелки е 14—15 пъти по-голяма от експерименталната. Това доказва, че работят по посока на развитието на умствената дейност на учениците от експерименталните паралелки е дала съответните резултати.

ИЗВОДИ:

1. Формирането на мисловната дейност на учениците трябва да бъде водеща задача при организацията и провеждането на учебната им дейност.
2. Насочеността на вниманието към формирането на обобщени способи за умствена дейност води до икономия на много време и сили на ученика, която създава условия за по-интензивно развитие.
3. Насочеността към издигане равнището на теоретично обобщение е предпоставка за развитие на интелектуалните качества на учениците.

ON THE DEVELOPING FUNCTION OF TEACHING ACTIVITY

J. Petkova

The results of an experiment carried out with pupils of early school age to reveal the role of theoretical generalization in the developing function of teaching activity, are presented. An interesting comparison is made between the traditional approach toward teaching activity and the orientation toward mastering of the theoretical generalization. This is a way to achieve time and force economy, on the one side, and an approach is ensured toward the activity on the basis of a mastered generalized method of work, on the other side. The crucial role of the teacher in realization of the idea of the developing function of teaching activity is evidenced once more.

ВЛИЯНИЕ НА МУЗИКАТА ВЪРХУ НЕРВНО-ПСИХИЧНОТО НАПРЕЖЕНИЕ В ИЗПИТНА СИТУАЦИЯ

Б. ЦЕНОВА, Ж. ИВАНОВ, В. КОЙЧЕВА, Д. КОСТАДИНОВ —
НИХПЗ, МА

Интересът към функцията на музиката в обществото като цяло и към нея неговото специално естетично, формиращо съзнанието, психично, социално и психофизиологично въздействие все повече нараства.

Както показват изследванията на Destunis, Seebandt (1958, цит. по 8), музиката може да влияе успокояващо или стимулиращо. В случая се отнася не само

а възприемане на комплекс от звукови дразнители с определени физически параметри, а за сложни възприятия, които действуват на емоционалното състояние на човека и водят до промени във физиологичните функции и работоспособността (3, 5).

Музиката е носител на определено емоционално съдържание, което оказва силно въздействие върху централната нервна система и по такъв начин и върху сърдечно-съдовата и мускулната система. Музиката се използва като могъщо средство за психично въздействие. Първите сведения за целенасоченото прилагане при лечението на неврози, психосоматични и психични заболявания датират още от древността. Лечебното въздействие на музиката се състои преди всичко в емоционалното активизиране, което води до регулиране на вегетативно обусловените моно- или полисимптоматични разстройства. Днес разполагаме вече с редица изследвания върху психо-физиологичния аспект на музикалното въздействие, резултатите от които показват, че в повечето случаи музиката влияе на пулса и кръвното налягане (3, 6, 7, 8). Stockwis (1958, цит. по 8) намира високи корелации между емоционалното музикално изживяване и кръвното налягане, пулса, кръвоизливането на крайниците и секрецията на потните жлези.

Вегетативното хармонизиране в резултат на симпатиколитичното действие на успокояващата музика и разширяване на възприятието лежи в основата на регулиращата музикотерапия (9), модификациите на която намират широко приложение в психопрофилактиката. Последната е ефективна форма за повишаване равнището на нервно-психичното здраве и адаптацията към сложните условия на учебната и производствената дейност.

Въздействието на психохигиенни и психопрофилактични мероприятия е особено важно в тези производства и учреждения, в които възникващото в хода на адаптацията към изискванията на дейността нервно-психично напрежение се характеризира с висока степен на изразеност, продължителност, влияе отрицателно върху дейността на човека и по клиничната си картина напомня невротично състояние. Такова напрежение възниква в екстремни, стресови ситуации, каквато е например изпитната сесия за студентите. По време на изпитите при тях се развива силно нервно-емоционално напрежение като форма на адаптация им към изпитната обстановка. Високото напрежение мобилизира водещите системи на организма — нервна, сърдечно-съдова, дихателна — и се отразява в преобладаването на тонуса на симпатичната нервна система (1, 2, 4). При това интензивността на нервно-емоционалното напрежение се изменя съществено в зависимост от такива фактори като например етап на изпита, пол, някои индивидуални особености (степен на тревожност, екстраверсия, емоционална стабилност). Многочислени работи показват значението на тези фактори за индивидуалните различия (4), обзор при Wilson, 1978 (10).

Резултатите от изучаване влиянието на музиката върху нервно-емоционалното напрежение в изпитна ситуация, която представлява добър модел на стресова ситуация, биха послужили и като добра отправна точка за целенасоченото прилагане на специфична музика в условията на производствена дейност с повищени изисквания към нервно-психичната сфера.

Поради тези причини изследването на музикалното въздействие върху нервно-емоционалното напрежение в изпитна ситуация и разкриването на зависимостта му от някои индивидуални особености и половите различия представлява определен интерес за нас.

Задачата, на която е подчинено даденото пилотно изследване, е да разкрие възможното влияние на музиката върху интензивността на нервно-емоционал-

ното напрежение в изпитна обстановка на примера на ефективността на вниманието, умствената работоспособност и сърдечно-съдовата система като централна вегетативна величина. Допълнителна задача за изследването е изprobването на годността на използваните параметри и проверка на чувствителността на отделните показатели.

Цел на това пилотно изследване е да изведе от резултатите по-целенасочени и обосновани хипотези за по-нататъшни изследвания, които да изяснят въздействието на музиката в зависимост от индивидуалните особености.

Интензивността на нервно-психичното напрежение се изследва на три етапа от изпитната ситуация:

I етап — с идването на студентите за изпит; още не са теглили въпросите, по които ще бъдат изпитвани;

II етап — след 30-минутна писмена подготовка на изтеглените въпроси;

III етап — непосредствено след устния отговор пред комисията.

МЕТОДИКА

На всеки етап от изследването се използваха следните методики:
— стандартизирана коректурна проба за устойчивост на вниманието;
— задачи за умножение за изследване на умствената работоспособност;
— измерване на пулса (палпаторно) и на кръвното налягане като физиологични индикатори на нервно-емоционалното напрежение.

За разкриване на индивидуалните различия на края на изследването се предлагаха за попълване личностните въпросници на Айзенк (форма А) и Тейърър.

Извадката се състоеше от 52 студенти-медици, третокурсници. По време на подготовката на изтеглените въпроси студентите работеха разделени на две групи в различни помещения. На едната група през цялото време на подготовката — 30 минути — се експонираше подбрана музикална програма. Това е нашата експериментална група (ЕГ), състояща се от 13 мъже и 13 жени. Другата група се подготвяше в стая без музика (контролна група — КГ, 18 мъже и 8 жени).

Музикалната композиция като условие за различия между ЕГ и КГ е създадена от цели музикални произведения и фрагменти чрез синтезатор. Вътшеннето започва сигналино, призовно с динамичен акцент, след което настъпва музикален преход с успокояващ характер, в който се използват педални тонове. Този преход въвежда в дискретен музикален фон, върху който изплува красива лирична мелодия.

Музикалните фрази се развиват от пиано към форте и към дименюendo. На места се появяват динамични кулминации, приковаващи вниманието по-силно, които се редуват със спокойна, релаксираща музика. Финалът настъпва в последните шест минути, като звучи оптимистично.

При обработката на експерименталните данни се използваха количеството на прегледаните знаци за 3 минути и числото на грешките — при коректурната проба времето за решаване и грешките при задачите за умножение, а при физиологичните измервания — пулсовото налягане (d) и систоличното кръвно налягане (RR_s). От личностните въпросници се получиха оценките за степен на изразеност на интроверсия /екстраверсия, емоционална стабилност/ невротизъм и характеристика на общото равнище на тревожност.

Отделно за ЕГ и КГ се изчисляваха средните стойности и стандартните отклонения по всички параметри за всеки от трите етапа на изпита. Съпоставя-

се ЕГ и КГ и за всяка от групите резултатите от отделните етапи на изпита. Както за ЕГ, така и за КГ бяха определени максимално различаващите се по степен на изразеност на екстраверсия и емоционална стабилност подгрупи. Проверяваха се различията между подгрупи с еднакви индивидуални особености от ЕГ и КГ по трите етапа на изпита, както и различията между полярните групи за ЕГ и КГ отделно. Такъв подход позволява, от една страна, да се разкрива действието на музикалната програма върху нервно-психичното напрежение, а от друга страна — дава указания за модифицирането на музикалното въздействие от индивидуалните особености екстраверсия и невротизъм.

РЕЗУЛТАТИ

1. При вътрешногруповото сравняване на показателите от трите етапа на изпита и в ЕГ, и в КГ бяха установени различия по устойчивостта на вниманието, показател Е (количество на прегледаните знаци), табл. 1. В ЕГ те се изразяват по следния начин: докато постижението на първия и втория етап остава средно-едно и също, на третия етап от изпита то се повишава съществено ($0,01 < p < 0,10$).

Таблица 1

Устойчивост на вниманието — показател Е

Група	n	Показател	Етап на изпита		
			1	2	3
Експериментална	26	$\bar{x} \pm s$	286,7 ± 82,6	289 ± 62,1	314,7 ± 53,9
		t		1,6	2,6
		p		0,10	0,01
Контролна	26	$\bar{x} \pm s$	311,6 ± 67,8	273,3 ± 87,9	305,8 ± 98,7
		t		2,2	2,0
		p		0,03	0,04

При КГ имаме съвсем друга картина (фиг. 1): рязко понижаване на количествените показатели на втория етап в сравнение с първия, с последващо повишаване до изходното равнище и в двата случая ($p < 0,05$, табл. 1).

Въпреки че разликите между ЕГ и КГ като цяло по устойчивост на вниманието на трите етапа от изпита не са статистически достоверни, върху основата на вътрешногруповата динамика на постижението може да се предположи, че експонираната музикална програма оказва положително въздействие върху нервно-психичното напрежение в изследваната изпитна ситуация (изпит по физиотерапия).

Не по-малко интересни са резултатите от втория етап на анализа на експерименталните данни в зависимост от индивидуалните различия на изследваните. Ще представим само статистически достоверните резултати от съпоставянето на крайните групи.

2. Съпоставянето на подгрупи с еднаква степен на изразеност на емоционална стабилност показва съществени различия в зависимост от променливите условия — музикална експозиция (табл. 2).

При емоционално лабилните подгрупи (оценки повече от 15 точки) се наблюдава следното: на II и III етап от изпита експерименталната подгрупа се отличава от контролната с по-висока устойчивост на вниманието, за което свидетелстват по-високите ѝ количествени (Е) и качествени (А — точност) показатели

при работа с коректурната проба. Освен това измереното в ЕГ на III етап от изпита кръвно налягане е по-ниско (124,5 срещу 136,7 mm Hg в КГ, $p < 0,05$).

При сравняване на емоционално стабилните подгрупи се проявява също установената вече тенденция: в сравнение с контролната подгрупа лицата, които се подготвят при музикална експозиция, сумяват да се създадат по-добре непосредствено преди и след устния отговор. За това говорят по-високите им показатели по устойчивост на вниманието (A и E, табл. 2).

Фиг 1 Количество прегледани знаци (Е) на трите етапа от изпита. —— експериментална група, — контролна група

В ЕГ и КГ подгрупите с изразен невротизъм по Айзенк се различават от противоположните групи също и с по-силно изразена тревожност по скалата на Тейлър.

Таблица 2
Средни значения на показателите за устойчивост на вниманието и пулсовото налягане на трите етапа от изпита в зависимост от степента на емоционална лабилност

Групи	n	Показатели								тревожност
		A ₂	E ₁	E ₂	E ₃	d ₁	d ₂	d ₃		
Лабилни	КГ	6	0,73	306	232	252	49,2	47,5	55,8	15
	ЕГ	6	0,83	288,3	271	317,5	43,3	40,8	46,5	21,2
	p	0,05	—	0,02	0,10	—	—	0,10	—	—
Стабилни	КГ	6	0,83	292,5	261	294	45,3	48,7	45	5
	ЕГ	6	0,87	271,2	308,7	330	47	49,2	55	7
	p	—	—	0,12	0,12	—	—	0,02	—	—
ЕГ	Лабилни	6	0,83	288,3	271	317,5	43,3	40,8	46,5	21,2
	Стабилни	6	0,87	271,2	308,7	330	47	49,2	55	7
	p	—	—	0,05	—	—	0,08	0,05	0,01	—

Представените експериментални резултати показват, че при нервно-психично напрежение в изпитна ситуация количествените и качествените характеристики на вниманието на лицата с изразена степен на невротизъм са по-ниски. Както е известно от много изследвания, емоционално лабилните в такава ситуация се отличават с понижената си работоспособност.

Като изхождаме от получените данни, а именно по-високи показатели по устойчивост на вниманието на II и III етап от изпита в експерименталните подгрупи в сравнение с аналогичните контролни подгрупи, считаме за възможно и правомерно заключението, че експонирането на специално подбрана музикална програма по време на самоподготовката върху изтеглените въпроси оказва благоприятно въздействие върху нервно-емоционалното напрежение на студентите. Това въздействие е по-силно изразено при емоционално лабилните лица.

3. При съпоставянето на лица с еднакво високи оценки по екстраверсия установихме следното (табл. 3):

Таблица 3

Средни значения на показателите за внимание (E) и кръвно налягане (RR_s) на трите етапа от изпита в зависимост от степента на екстраверсия

Групи	n	Показатели							
		E_1	E_2	E_3	RR_{s1}	RR_{s2}	RR_{s3}	Тревожност	
Екстраверти	КГ	6	311,6	240,7	312	122,5	126,7	135	5,3
	ЕГ	6	293,5	310	314	120,8	119,2	124,2	10
		p		0,01	—	—	—	0,10	0,02
Интроверти	КГ	3	266,3	208,7	240,7	126,7	131,7	133,3	15,7
	ЕГ	6	314,3	283	307	139	126,7	135,3	17
		p		0,05	0,01	0,04	—	—	—
Екстраверти	КГ	6	293,5	310	314	120,8	119,2	124,2	10
	ЕГ	6	314,3	283	307	139	126,7	135,3	17
		p		0,05	0,01	0,04	—	—	—

На II и III етап от изпита екстравертите (оценки >16) и интровертите (оценки <8, респ. 11 в ЕГ) се отличават от съответните контролни подгрупи с по-високата им устойчивост на вниманието ($p < 0,05$ до $0,01$). Като се има предвид, че полярните подгрупи както от ЕГ, така и от КГ се различават незначително една от друга, считаме, че не е лишенено от основание да приемем, че по-високите постижения в ЕГ са свързани с въздействието на музиката.

Резултатите позволяват да се направи още един извод, а именно че въздействието на музиката се проявява по-отчетливо при интровертите. При музикално

въздействие по способност да се съсредоточат те не отстъпват на студентите с високи оценки по екстраверсия, които не изменят ефективността на дейността си в напрегнати сложни условия.

4. Сравняването на резултатите на ЕГ и КГ в зависимост от пола на изследваните лица не позволява да се говори за различно въздействие на музиката. Търде вероятно е тези различия да не са се проявили поради малката численост на подгрупите.

Анализът на музикалното въздействие при по-голям брой лица в изпитна ситуация с по-висока степен на нервно-психично напрежение, с по-високи изисквания, е задача на бъдещи изследвания.

От резултатите на представеното пилотно изследване могат да се изведат следващите насочващи хипотези:

1. Съставената музикална програма оказва положително въздействие върху нервно-психичното напрежение в изпитни ситуации, като създава условия за запазване и повишаване на вниманието и стабилизира кръвното налягане.

2. По-силно изразено е музикалното въздействие при интровертите, които могат да се характеризират като по-затворени, съдържани, обмислящи.

3. Музикалното въздействие е благоприятно за емоционално лабилни лица, с високи оценки по невротизъм, който е тясно свързан с наследствената лабилност на ВНС.

4. Работоспособността, определяна с коректурната проба, и артериалното кръвно налягане са чувствителни индикатори за психофизиологичното въздействие на музиката при работа в сложни напрегнати условия.

Като особено перспективно в този смисъл се очертава по-пълното обхващане на сърдечно-съдовия компонент.

ЛИТЕРАТУРА

1. Альтуний, В. П., О влиянии семестровых и государственных экзаменов на динамику некоторых показателей кровообращения. Тезисы докладов VI Всесоюз. научной конф. по физиологии труда, 16—17 окт., 1973, II. 2. Волкинд, Н. Я., Влияние экзаменов на сердечную деятельность студентов младших и старших курсов. Журнал ВНД им. И. П. Павлова, 1982, т. 32, I, 158. 3. Захарова, Н. Н., В. М. Авдеев, Функциональные изменения центральной нервной системы при восприятии музыки. Журнал ВНД им. И. П. Павлова, 1982, т. 32, 5, 915.
4. Немчин, Т. А., Состояния нервно-психического напряжения. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. 5. Тихонов, Ю., Функциональная музыка в производстве. НОТ и повышаване култура на труда. Библ. на работника в промышленности. С., 1972, 47. 6. Наггер, Г. (Hrsg.), Grundlagen der Musiktherapie und Musikpsychologie. Jena, Gustav Fischer, 1975. 7. Kohler, M., Böttcher, H. F., Kohler, C., Roth, N., Schwabe, C., Physiologische und psychologische Untersuchungen zur rezeptiven Einzelmusiktherapie. In: C. Kohler (Hrsg.) Musiktherapie Theorie und Methodik. Jena, Gustav Fischer, 1971, 57. 8. Schwabe, C., Musiktherapie bei Neuronen und funktionellen Störungen. Jena, Gustav Fischer, 1969. 9. Schwabe, C., Methodik der Musiktherapie und deren theoretische Grundlagen. Leipzig, Johann-Ambrosius—Barth, 1978. 10. Wilson, G., Introversion/Extraversion. In: Dimensions of Personality. Ed. by H. London and J. E. Exner New York etc., Wiley, 1978, 217.

THE EFFECT OF MUSIC UPON NEURO-PSYCHIC TENSION IN EXAM SITUATION

B. Tsenova, Zh. Ivanov, V. Koycheva, D. Kostadinov

On the basis of investigation on attention stability, mental work capacity and cardio-vascular parameters the effect of music upon the intensity of neuro-psychic tension was traced out in students under conditions of examination. Some individual peculiarities were also measured.

The dynamics of attention stability observed during the study allowed to be concluded that the exposure to the musical programme had a positive effect upon the neuro-psychic tension of the subjects. It was found that the effect was more pronounced in introverts. The effect of music was especially favourable upon emotionally unstable subjects.

Трудова психология

ОСОБЕНОСТИ ПРИ ВЗЕМАНЕТО НА УПРАВЛЕНЧЕСКО РЕШЕНИЕ В ТРУДОВИТЕ КОЛЕКТИВИ

ВЕНЦИСЛАВ КРУМОВ

При бригадната организация на труда от нов тип, въведена в последно време у нас, поведението на работниците и тяхната активност се намират в пряка зависимост от прилаганите организационно-технически, организационно-икономически и организационно-административни форми и принципи на труд. От своя страна тези форми и принципи предполагат самостоятелност и активност за всеки член от бригадния колектив, което се постига чрез участие в управлението, изразяващо се във вземането на решения по технологическите, икономическите и социалните показатели. Възможността за вземане на решение на равнището на отделния работник или работнически колектив е качествено нов елемент в организацията на социалистическата икономика, който позволява по-широко въвлечане на трудещите се в управлението на производствения процес. Освен това процесът на вземане на решения осмисля дейността на всеки работник, прави го съпричастен към успехите или неуспехите на бригадата, цеха, предприятието, предоставя възможност за самоконтрол, което е важен фактор за повишаване на самочувствието на работниците, а оттам и за ръста на работническата самоинициатива и трудова активност. По този начин отделният член на колектива е не само изпълнител, но и организатор, технолог, икономист, ръководител и творец в полето на собствената си дейност. И още нещо — от привличането на изпълнителите във вземането на решения „зависи и степента на сплотеността, на творческата атмосфера на колектива, на неговата активност при изпълнение на взетото решение“ (2, с. 259).

Въщност ефектът от участието на редовния член на групата в нейното управление разкрива още Е. Мейо (1, 292—314) посредством популярния си експеримент, осъществен в предприятията на „Уестърн електрик“ в гр. Хоторн (в социалната психология този експеримент е известен като Хоторнски експеримент). Той доказва, че откъсването на работника от монотонната производствена дейност и включването му в цялостните процеси, извършвани от групата, провокира такива личностни качества като активност, чувство за отговорност и най-вече социабилност, които имат пряко отношение към повишаване на производителността на труда и подобряване на социално-психичния климат в колектива.

Разбира се, тук нещата не са така прости, както изглеждат на пръв поглед. Макар и да разбира ефекта от подобно делегиране на правата, всеки ръководител като инструментален лидер на съответната група по принцип ще се стреми да

С
Н
И
Т
Н
С
П
Н
Б
Ч
Р
Н
Т
1
В
Ж
И
Д
М
В
И
П
В
Т
Л

Р
У
Р
С
3
3
3
3
3
3
3
1
1
3

предостави на подчинените си колкото се може по-малко от функциите си, свързани с вземането на управленически решения, а тези, които предостави, ще имат връзка с такива показатели, които не оказват пряко въздействие върху членовете на колектива. С други думи, ръководителят ще се стреми да обсеби правото за вземане на решения относно показатели, имащи жизнено важно значение за всеки от членовете на групата (бригадата). Това той ще направи с цел да запази своето влияние върху подчинените си. В случай, че тези стратегически показатели непременно изискват групово решаване, той ще се стреми да ги предостави на тези членове от колектива, върху които влиянието му е най-силно.

Според нововъведената бригадна организация на труда основните показатели, по които бригадата трябва да взема колективно решение, са следните: уточняване коефициента на трудово участие; разпределение на заплатите; график на изпълнение на задачите и спазване на работното време; разпределение на трудовите задачи между членовете на бригадата; въпроси на трудовия морал, взаимоотношенията и конфликтите; въртене и замяна по работните места; усвояване на нови операции, професии и квалификации; икономия на материали; контрол върху качеството; уточняване на насрещния план; усъвършенствуване на техническите и технологичните съоръжения; повишаване производителността на труда.

В проведеното емпирично изследване¹ си поставихме за цел да разкрием зависимостта между стремежа на ръководителя (бригадира) за вземане на управленическо решение по дадени показатели и степента на значимост на тези показатели за всеки от членовете на колектива (бригадата).

Изследването беше реализирано посредством методика, включваща пряка анонимна анкета с работници, въпросник за стандартизирано интервю с бригадири и проучване на документи.

Обект на изследването бяха трудови колективи от 29 предприятия от гр. Благоевград. Извадката беше представителна за отраслите промишленост, строителство и търговия на територията на града.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Предварително ще отбележим, че беше установено едно доста благоприятно за бригадата обстоятелство, което е свързано с ограничаване участиято на работниците по вземането на решения по някои базисни показатели. Това обстоятелство произтича от характера на труда и спецификата на неговото разделение, което до голяма степен стеснява възможността на работниците (членове на съответния трудов колектив) за вземане на решения и разширява тази възможност за бригадира. Например относно един такъв важен показател като промяната на качеството на произвежданата продукция, степента на техническото разделение и организация на труда на работното място не позволяват или предоставят малка възможност за вземане на решения от работниците при 60% от случаите. Подобно е положението и относно други показатели на колективната дейност: промени на графика на изпълнение на задачите — 70%; промени в начина на изпълнение на трудовите операции — 65%; възможност за общуване с колегите — 65%; възможност за прекъсване на работата за пет и повече минути — 62% и т. н.

¹ Настоящото изследване е част от по-голямо изследване на тема „Идеологическата работа и бригадата организация на труда от нов тип“. То е проведено под научното ръководство на ст.н.с. к.ф.и. С. Дончев и н.с. к.ф.и. К. Геров.

Видно е, че техническите и организационните ограничения се отразяват съществено върху възможността на работниците да вземат решения за промяна на базисни показатели. Тази възможност е значителна само за 1/3 от работниците, докато за останалите 2/3 тя е малка или въобще не съществува. За да могат тези 2/3 от работниците да участват в процеса на вземане на решение по посочените показатели, трябва периодично да променят работното си място. От това става ясно, че промяната на работното място е стратегически показател, засягащ пряко производствениците, от чисто овладяване зависи участието им в управлението на бригадата. Но данните от изследването сочат, че само в 13,7% от бригадите вземането на решение по този показател става съвместно с всички членове на колектива. Подобно е участието на работниците при вземането на решения по други значими за самите тях показатели. Например участието на членовете на колектива при вземането на решения относно разпределението на трудовите задачи е 24,7%; уточняването на коефициента на трудово участие — 11,7%; разпределението на работните заплати — 10,9%; отсъствия и отработването им — 13,1%. Както се вижда, това са показатели, имащи отношение към жизнено важни за работниците интереси.

За сметка на това работническото участие в обсъждането на проблеми, изискващи по-централизирано решаване, е много по-голямо. Например при обсъждане на насрещния план участието на членовете от бригадата е 36,8%, при вземане на решения относно подобряване на техниката — 32%, относно подобряване на технологията — 26,1%. С други думи, получава се едно обръщане на интересите при вземане на управленически решения: колкото въпросите засягат проблеми, свързани с организацията на предприятието, толкова решенията се вземат от цялата бригада и обратно, колкото те засягат по-частни, жизнени интереси на отделната личност, тяхното решаване се придвижва нагоре по управленическата йерархия, т. е. съществува стремеж да се решават от бригадата, от бригадния съвет и т. н.

Таблица

Работническата йерархия при вземане на решения
(от кого се вземат решения, по показатели в %)

Кой решава? (показатели)	1	2	3	4	5	6
Разпределение на трудовите задачи	31,3	10,3	28,0	4,7	24,7	1,1
Уточняване на коефициента на трудово участие	18,2	13,8	46,5	5,4	11,7	4,3
Разпределение на заплатите	17,9	15,9	45,0	5,5	10,9	4,8
Обсъждане на насрещния план	13,5	23,1	21,5	3,7	36,8	1,4
За технически подобрения	10,0	7,6	20,4	20,5	32,0	9,5
За подобряване на технологията	12,2	5,0	21,8	23,2	26,1	11,7
За замяна на работните места	39,4	10,1	18,1	7,1	13,7	11,6
За отсъствия и доработването им	36,8	12,2	18,1	7,2	13,1	12,6
За допълнителен труд	28,2	16,6	23,1	5,1	13,0	13,0
За усвояване на нови професии и квалификация	24,4	16,8	23,3	7,8	14,5	13,2

1—само бригадирът

1—бригадирът съвместно с профпредседателя и партийния отговорник

3—бригадният съвет

4—бригадният съвет заедно с двама работници

5—съвместно цялата бригада

6—неотговорили

Съществуването на тази тенденция личи ясно от данните, представени в табл. 1.

От табл. 1 се вижда разслоението на колектива на различни йерархични нива всяко от които е придобило известен дял от делегирани права. Налице е тенденцията гласуваната самостоятелност (автономно поле за свободна изява) в управлението чрез нормативни документи да не се разпределя равномерно между всички членове на бригадния колектив като цяло. Доколкото се запазва принципът на единоначалието, то се формира пирамидална структура на управлението със съответно неравномерно разпределение на делегираните права към всички. За това способствуват и обективни фактори — диференциация на квалификацията и възможностите, необходимост от актив, който подпомага бригадата и т. н. Но заедно с това се оформят групи, доминиращи при вземане на решения, което им дава възможност да се ползват с привилегията за решаване на частни (лични) интереси.

ИЗВОДИ:

1. Резултатите от изследването показват, че у ръководителя (бригадира) съществува тенденция да обсебва правото за вземане на решения по онеzi показатели, които засягат пряко членовете на колектива с цел да увеличи влиянието (властта) си над тях.

2. При невъзможност за единично решаване на желан от ръководителя проблем той обикновено се стреми да привлече само част от членовете на колектива, което води до формирането на елитни групи — явление, имащо връзка със създаването на пирамидална йерархичност на работническата структура.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гвишиани, Д., Организация управление, М., 1972. 2. Генов, Ф., Психологически аспекти на управлението, С., 1974.

SOME PECULIARITIES OF THE MANAGERIAL DECISION MAKING IN WORKING COLLECTIVES

V. Krumov

An empiric study is performed aiming at revealing the relationship between the orientation of the brigade leader toward decision making according to definite management indices and the significance of these indices for each member of the collective.

The study is a part of a larger investigation titled «Ideological work and the brigade organization of labour».

Психология и компютър

ВРЕМЕ ЗА ОТГОВОР ПО ВРЕМЕ НА РАБОТА НА КОМПЮТЪР

КОРНЕЛИЯ МЕСЕКЕ — Оsnабрюк, ФРГ

Развитието на техниката, като непрекъснато нарастващ процес, оказва влияние върху не една област на човешката дейност. Силата, която се отделя по времето на този процес, се отразява като ударна вълна и заплашва с разруха всичко, което се изпречи на пътя ѝ. Като всяка динамична вълна, преминаваща през твърда материя, тя разтърсва структурите на обществото, които доскоро бяха считани за иенарушиими. Човек, сам творец на това развитие, понякога изглежда безпомощен да спре неговото движение.

В опита си да контролира човешката дейност и мисълът психологията трябва да открие за много кратък период валидни концепции. Тъй като е все още сравнително нова наука, тя е принудена да се бори едновременно и с вътрешните промени, предизвикани от чувството за самоосъзнаване и личен опит, и с външните изменения на бързо променящото се общество.

Тъй като психологията е наука, която се основава на наблюдения и изследване на човешките структури и поведение, от нея, както и от другите области на науката, се изисква да изучи по различен начин най-належащите проблеми на техническата революция. Като се опитва да постигне разумни решения, тя преодолява недостатъците на собствената си младост и неопитност и същевременно се сблъска с една застрашителна сила: изостряне и основна промяна в човешката чувствителност, съпътствуващи развитието на техниката.

Психологията е призвана да изследва развитието на изчислителната техника и науката за компютрите и, по-точно, да анализира компютъризираните работни места — една съвсем нова област на психологическо изследване.

Психологите проучват компютъризираните работни места от различни страни. Една от тях е продължителността на времето на отговор на системата, явление, което се подлага на все по-оживена дискусия в различни области на науката.

Нека обясним какво представлява това явление: времето на отговор на системата се увеличава по време на работа на компютъра, когато количеството информация за обработка е по-голямо от това, което паметта на компютъра може да съдържа. Този вид претоварване може да се получи и при малки, и при големи системи. Когато то е налице, операторите трябва да чакат: всъщност те са работили по-бързо, отколкото компютърът може да обработи подадената информация и това води до цялостно или частично прекъсване на работния процес, в зависимост от това дали операторът е в състояние да работи върху друга задача по време на изчакване или не. Установено е, че пълното преустановяване на работата, особено когато е за неопределен период, може да предизвика стресово състояние у работниците. Автори, които са провеждали практически изследвания, сочат, че производителността може да бъде нарушенa или дори прекратена в някои случаи, когато времето на изчакване е продължило само няколко секунди (Smith, Grossberg и др.).

Считаме, че на този вид дейност е присъщо изостряне и промяна на чувствителността, доколкото човек се занимава с новата техника, той представлява част от една система, с чиито закони трябва да се съобразява. Това не се отнася

само до самия работещ, но и до всички взаимоотношения, които той има с останалия заобикалящ го свят.

Правени са няколко експеримента, за да се определи възможният ефект, който оказва времето на изчакване. Затова трябва да се определи влиянието на няколко фактора. Автори като Шнайдерман (1984 г.) и Милер Р. Б. (1968 г.) са ги изброяли точно и ясно.

Тези фактори са взаимно зависими и те всички трябва да бъдат вземани под внимание. Тъй като от нас се искаше да препоръчваме оптимална продължителност и вариране на времето на отговора, сметнахме за необходимо първата ни стъпка да бъде анализ на разглежданата задача. Опитахме се да направим това в Университета в Оsnабрюк. За да проверим времето на отговор, го измервахме на практика по 18 пъти. На ден бяха правени по едно, най-много две измервания в продължение на шест седмици: всяко произволно разпределено изследване траеше приблизително 20 минути. Това беше извършено на компютъризираните места в библиотеката към университета. Всички места имат еднакво апаратурно и програмно осигуряване. Установено бе, че времената на отговор имат разпределение в обхвата от 1—26 сек с режим на 4 сек и медиана между 5 и 6 секунди.

Задачата беше серия от данни на книги, въвеждани в компютъра — времето на реакцията (отговора) се появява през и след изпълнението на задачата. Продължителността на времето за отговора обикновено е известно и при тази работна ситуация не се забелязва никакво значително напрежение. Установихме също, че тези задачи имат алгоритмична структура, макар и нееднородна. Така, оптималното изпълнение на задачата зависи от знанията и от опита на оператора. Индивидуалните различия при изпълнението, които съществуваха при извършването на тази задача преди въвеждането на компютърната обработка, престанаха да съществуват поради структурата на задачата. Така че не трябва да смесваме липсата на знания и опит, която се преодолява чрез обучение с различния стил на работа, който по-трудно се поддава на изменение чрез обучаване.

Както вече казахме, резултатът от работния процес в основни линии е един и същ, независимо от оператора. Това, което различава операторите един от друг, е броят на грешките, които правят. Засега те не са били изчислявани, но ако подложим на наблюдение броя на грешките, по-лесно ще установим отрицателните страни на работата. Те са очевидни не само за страничния наблювател, а и за самия работник, който всяка седмица получава от компютъра отчитане на направените от него грешки. Въщност работникът получава в повечето случаи отрицателна обратна връзка и това впечатление може да бъде опровергано само ако се направи оценка на цялото количество материал, който той е обработил. Това позволява да се отдели необходимото внимание на неговата работна натовареност.

В този смисъл, времето на отговор може да придобие особено значение. Докато време за отговор от 2 сек може да бъде присто от оператора, който използва изчакването, за да поправи грешките, време на отговор от 5 сек вече е неприемливо и предизвиква стрес, особено когато времето на изчакване не е известно и не може да се измери в съответната работна среда. В други случаи може да се наложи времето на отговора да се сведе дори до части от секундата.

Когато времето на отговора е известно, то не винаги предизвиква отрицателни чувства. Въпреки това обаче сме наблюдавали различни начини да се запълни времето на изчакване независимо от това, че паузите са известни и приети от всички.

Например един оператор използва времето на отговора като сигнал да препрочете подадената информация, за да търси грешки и след това да вземе следващата книга и да подготви следващото подаване на данни. Може да се допусне дори, че времето на изчакване го кара да работи по-внимателно. Друг разговаря със съседа си и, без да гледа монитора, надхвърля времето на отговора непрекъснато, което му пречи да работи бързо. Новопостъпилите на работа не е свикнал с тези паузи и се разстройва много, защото мисли, че общата продължителност на времето за изчакване ще се отрази на цялостната му работа. Въпреки че при всички тези случаи се изпълнява една и съща задача, операторите реагират по различен начин.

Установихме, че в този контакт времето на отговора спада към обхватата, споменат по-горе. Други задачи могат да окажат съвсем различно влияние: трябва да имаме предвид, че съществува разлика в реакциите на операторите, ако времето на отговора се появява всеки десет минути и продължава по 5 сек, ако се появява всяка минута и продължава по 5 сек, или ако са по-продължителни от самата задача (факт, наблюдаван от самата авторка в нейните изследвания).

Един много важен фактор, който трябва да бъде обсъден и който зависи от самата задача и появата на време на отговора, е напрежението на очите. В тази област все още трябва да се събира много материал. Напрежението на очите е от особено значение най-вече когато времето на отговора се появява на всеки 2—5 сек и трае 2—5 сек, т. е. когато времето на отговора на задачата е колкото самата задача или по-дълго от нея.

Когато говорим за съвременното развитие на техниката, винаги трябва да вземаме под внимание променящата се роля на човека в работния процес. В този процес човек понякога се превръща само във връзка на системата човек-машина. Времето, с което разполага, се ръководи от компютъра и само по-бързите и по-качествени системи могат да променят този факт. Междувременно обаче и може би по правило (тъй като ако дадена система се оптимизира, след известно време тя се замества от други по-нови системи, които поставят нови изисквания пред оператора) човек не трябва да забравя ролята, която играе в обществото заедно с другите хора.

Може би новият вид осведоменост, от която имаме нужда в тази нова епоха на техническото развитие, засяга както машините, така и човека. Може би това, от което имаме нужда, е повече търпение, сътрудничество, проницателност, съчувствие и толерантност. Може би тези ценности са ни необходими, за да се справим с изискванията на епохата и човек трябва да узре за тях. Нека разгледаме един пример от всекидневието: ако едно петгодишно дете кара кола, то непременно ще се убие, но човешките и умствените качества на бащата трябва да го напътствуват, за да успее да се научи на това умение.

Установяваме, че особено когато става дума за компютризираните работни места и многообразието от фактори, които влияят на работния процес при извършването на макро- и микроанализ на поставените задачи, трябва да вземаме под внимание субективните аспекти на човешките възприятия, както и обективната страна на дадените условия на работната ситуация, за да изградим една цялостна картина. Ако се съредоточим само върху субективните или само върху обективните страни, ще получим грешна представа, тъй като една работна ситуация се състои от тяхното съчетаване.

Като извод можем да кажем, че непрекъснато трябва да имаме за цел като професионални психолози да поддържаме творчеството и чувството на гордост,

което човек изпитва от плода на своя труд и да търсим начини да го включим в трудовия процес по такъв начин, че то да стане явно и за работещия, и за останалите.

ЛИТЕРАТУРА

Boucsein, W., Greif, S. & Wittekamp, J. (1984): Systemresponsezeiten als Be-astungsfaktor bei Bildschirm-Dialogtätigkeiten. In: Zeitschrift für Arbeitswissenschaft, 38, (10NF), 2.
Grossberg, M., Wiesen, R. A. & Douwe, B. Y. (1976): An experiment on problem solving with delayed computer responses. In: IEEE Transactions on systems, man and cybernetics, 3, 219—222.
Miller, R. B. (1968): Response time in man-computer conversational transactions. In: AFIPS Conference Proceedings Part 1. AFIPS Press, Montvale, N. J., 267—277, Vol. 33.
Shneiderman, B. (1984): Response time and display rate in human performance with computers. In: Computing Surveys, Vol. 16, No. 3, September, 266—285.
Smith, D. (1983): Faster is better: A business case for subsecond response time. In: Computer World, April 18, 1—11.

История

ТОДОР ЧАКЪРОВ И ПРИНОСЪТ МУ КЪМ ПСИХОЛОГИЯТА НА КУЛТУРАТА¹

Сложните проблеми на културата се разглеждат от редица науки и от различни методологически позиции. Но тъй като създаването на всички културни ценности, както и тяхното усвояване и усъвършенствуване се извършва от човека, психологическите аспекти на културата имат основно значение. Затова появата на труда на Тодор Чакъров върху Психологическите аспекти на културата (1985 г.) представлява едно значително постижение.

Неговата значимост се определя на първо място от това, че за пръв път в нашата литература авторът поставя на обстойно разглеждане психологическите аспекти на културологията. Наистина имаме публикации върху творчеството, върху отделните негови области — художествено, научно, техническо, педагогическо и пр., но върху цялостния проблем за културата нямаме такава пълна разработка.

Въщност не се отнася само за анализа на отделните аспекти на този проблем, а за стремежа на автора да пледира за създаването и обособяването на един относително самостоятелен клон на знанието — психология на културата. Това не е изолиран стремеж на един автор, а е израз на една от тенденциите на съвременната наука — нейното диференциране, което се обуславя, от една страна, от усложняването на проблематиката и, и, от друга страна, от връзката на науките с потребностите на практиката. В дадения случаи и двете тези условия поставят необходимостта от обособяването на този клон на науката. Отдавна вече сложните и многострани проблеми на психологията не могат да се решават само от една наука — общата психология, а изискват и специални подходи на такива нейни клонове като диференциална психология, генетична психология, социална психо-

¹ Тодор Чакъров, Психологически аспекти на културата, изд. Наука и изкуство, 1985, 212 с.

логия и др. Нещо повече, в рамките на някои от тези клонове се формират и вътрешни разклонения на основата на усложнената им проблематика.

От друга страна, благодарение на това, че съвременната психология не е никој само кабинетна, никој само лабораторна наука, а е свързана с многостепенните задачи на човешката практика, се създават и редица други нейни клонове като напр. педагогическа, трудова, спортна, юридическа психология. Несъмнено широката и многогранна практика на културата поставя редица проблеми, които не могат да се решават пълноценно от другите психологически дисциплини.

Диференцирането на психологията, разбира се, не означава създаването на противопоставящи се една на друга дисциплини, никој разкъсването на психологическите изследвания. Благодарение на другата съвременна тенденция — интегрирането на науките — се формират комплексни (хибридни) научни области като психофизиология, психофармакология, психолингвистика и др. А и в рамките на клоновете на основната наука съществуват взаимни връзки, има взаимно сътрудничество. Това се налага от сложността на проблемите, които изискват комплексни изследвания с участието на различни специалисти.

Т. Чакъров ясно вижда тези взаимни връзки, като подчертава на първо място връзката на психология на културата с културологията, т. е. общата теория на културата (с. 11). Същевременно той изтъква и ролята на такива науки като социология, этика, естетика, история, етнография и др., които «пряко или косвено засягат духовните основи на културното развитие». Би трябвало да се изтъкнат и взаимните ѝ връзки с другите клонове на психологията, особено със социалната, педагогическата, трудовата психология и по-специално с психологията на творчеството. Тези връзки в

някои случаи са толкова близки, като например със психологията на творчеството или със социалната психология, че дори е трудно да се постави ясна разграничителна линия между тях.

Затова авторът признава, че «психологията на културата все още не е изградена като наука, защото все още не е създадена нейната система и методология, не е открита нейната проблематика в цялост» (с. 12). Дискусационен е и въпросът за мястото ѝ в системата на науките — дали се включва в рамките на културологията, или на психологията, макар че авторът приема принадлежността ѝ в първата от тези науки.

Въпреки тези дискусационни или все още неустановени положения, Т. Чакъров допринася за създаването на тази наука. Това той постига още в първата глава на труда си, като се спира на нейното разграничение от други науки и особено като определя нейния предмет — изучаване на явленията от психическо естество, които пряко участват в създаването и усвояването на културните ценности, т. е. «Културните ценности в техните психически проекции» (с. 10).

За това се допринася и с цялото следващо изложение на поставените в труда проблеми, които се подвеждат под двете приети от него заглавия: Психика — култура (гл. III) и Култура — психика (гл. IV).

В първата от тези глави основателно централен проблем е психологията на творчеството, която се разглежда в светлината на диалектико-материалистическите концепции за съзнанието, творческото съзнание и неговата характеристика по посока на основните му параметри:

- психо-социален статус на творческото съзнание;
- основни негови качества;
- основни процеси на творчеството;
- основни мотиви на творческата

⁴ ср. „Психология“, бр. 3/86 г.

личност.

При анализа на тези проблеми авторът се основава на своята богата философска и психологическа ерудиция, на доброто познаване на различните направления и школи, както и на свои интервюта с видни наши културни деятели. В тази светлина се разглеждат основните процеси, като се отделя по-специално място на мислението, интуицията, емоциите, въображението и се разграничават особеностите на процесите в научната и в художествената творческа дейност.

Задълбочен психологически анализ се прави на проблема за мотивите при творческата дейност, която се разглежда като потребност, без която не е възможно съществуването нито на отделната личност, нито на общество. Между другите сполучливи илюстрации по този проблем Т. Чакъров вилита и делото на Мишел де Монтен, неговите «Опити», които той поднесе на българския читател в превод.

В последната глава на труда се разглеждат въпросите за усвояването на културните ценности. В изложението се изхожда от правилната мисъл, че като обект на въздействие от страна на културните ценности човекът е същевременно и субект в този процес. В трите параграфа на тази глава: ценностна ориентация; същинско усвояване на културата и резултати от усвояване на ценностите на културата се разкриват много добре психологическите механизми както на процеса на усвояването на културата, така и въздействието на този процес върху развитието на психиката на възприемачия човек. Сполучливо се използват концепциите за интериоризацията и екстериоризацията, както и социализиращото въздействие на културните ценности.

Психологически анализ се прави, като се изяснява, че усвояването на културните придобивки води до неиз-

бежно към някакви промени у човека, които могат да имат положително или отрицателно значение в зависимост от характера на произведенията и от подготовката на индивида. Положителните промени се обединяват в идеята за вътрешната култура на личността, която според автора играе роля на двигател в цялостното поведение на човека и определя неговия културен облик.

В тази връзка се засягат и някои педагогически аспекти, които се отнасят до подготовката на младото поколение като «консуматор» на културните ценности, а също и значението на тяхното усвояване за всестранното развитие. Сравнително по-малко е изяснен творческият характер на процеса на усвояването на тези ценности.

С този труд се правят приноси както в областта на културологията, така и в областта на психологията, като се разработват проблемите за същността на творчеството, на творческата личност, за културните ценности и тяхното създаване и усвояване. Същевременно се отбележват и някои аспекти на възпитанието при формиране на творчески личности, както и други проблеми за управлението на културните процеси.

Като положително постижение на Т. Чакъров трябва да се каже и това, че този труд е израз на неговите системни занимания, резултат от които са няколко други трудове върху проблемите на творчеството и културата. Освен статии, публикувани в периодични издания, той е публикувал и още две монографии върху тези проблеми.

Първата от тях е Изкуство и възприятие с подзаглавие «Някои психосоциални аспекти на художественото възприятие» (изд. Народна пръсвета 1973 г., 183 с.). В този труд Т. Чакъров анализира психологическите основи на възприемането на худо-

жественото произведение, като се спира основателно на ролята на «живото съзерцание», на въображението и чувствата, но и на мисленето, чрез което се прониква в дълбоката същност на художественото произведение. Тук той изтъква сродството между процесите на творчеството и на възприемането на неговите произведения, а също и ролята на обществената оценка като обратна информация за всеки творец. Разработват се и някои педагогически аспекти с оглед преподаванията по литература и възпитанието на естетическите способности.

Втората му книга е за Художествено-творческото мислене (изд. Наука и изкуство, 1979), в която той се спира по-специално върху ролята на мисленето не само в научното, но и в художественото творчество. Като развива идеята, че мисленето е сърцевината, живецът на творчеството изобщо, авторът се спира по-специално на психологическия и логическия анализ на художественото мислене, което се характеризира с «личностното присъствие» на автора и с емоционалната енергия, с която то е заредено. По-специално авторът разглежда въпросите за ролята на имплицитното и експлицитното мислене, т. е. неизбиствената, неоформената мисъл и ясното, изграденото мислене както на твореца, така и на този, който възприема неговото произведение. Като подчертава ролята на интуицията и на въображението, същевременно с основание той не ги откъства, нито ги противопоставя на мисленето, дори застъпва схващането за въображението като един вид мислене. Интерес представлява и прегледът, който се прави на различните деформации на художественото мислене в някои от направленията на модернизма в съвременното изкуство.

Проблемите на творчеството и на културата Т. Чакъров разработва, като

се основава на своята богата философска и психологическа ерудиция, на непосредствените си изследвания върху тези проблеми, а отчасти и на собствения си опит като автор на литературни художествени творби. Той оставил ценни приноси при психологическия анализ на тези проблеми, като разкри тяхната сложна природа и подчертава основната роля на мисленето, основана на евристичния характер на художествено-творческото мислене.

Той има несъмнена заслуга и за обосноваването на значението и мястото на психологията на културата като нов клон на психологията. В тази област той имаше и водеща роля в Института по културата при БАН и Комитета на културата, където беше формирал специална проблемна група.

Т. Чакъров вземаше активно участие и в двата конгреса на българските психологи, а също и в Седмата конференция на психологите от Дунавските страни през септември 1985 г., където той внезапно завърши жизнения си път, така да се каже, на поста си като психолог.

Към творческото дело на Т. Чакъров трябва да се отнесе и неговата преводаческа дейност, главно място в която заема превеждането на три тома «Опии» от Мишел де Монтен, издадени от «Наука и изкуство» през 1974/1975 и 1976 г. С тях той обогати нашата литература с ценните произведения на този виден автор. Все в тази посока е и преводът му на големия труд «За духа на законите» от Шарл Монтескьо («Наука и изкуство», 1984 г., 998 с.).

С неговата внезапна, ранна смърт нашата психологическа наука и културната ни общественост загубиха един от своите ценини дейци, пред които имаше богати перспективи за още по-големи приноси.

* * *

Д-р Тодор Чакъров е роден в с. Железина, Кърджалийски окръг, на 10 ноември 1928 г. Той завършил висшето си образование по философия в Софийския университет «Климент Охридски» през 1951 г. След това в продължение на около 20 години работи като преподавател в гр. Варна главно в Института за усъвършенствуване на учителите. През 1971 г.

заничила кандидатска дисертация на тема «Някои социално-психологически аспекти на художественото възприятие», а от 1972 г. чрез конкурс става научен сътрудник в Института за култура при БАН и Комитета за култура, в които заема постове на ръководител на секции, а също и на заместник-директор до датата на кончината си (26 септември 1985 г.).

Г. ДИМИТРОВ

ПСИХОЛОГИЯТА НА СМЕХА В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА М. ДИМИТРОВ

С. ЦОЛОВА

Проблемът за психологията на смеха заема твърде голямо място в научното творчество на акад. М. Димитров — първия български марксист психолог-експериментатор. В течение на много години той работи над този проблем както в теоретичен, така и в експериментален план. Първото му изследване в тази област е статията „Смехът. Физиологически очерк“, публикувана през 1910 г. През 1925 г. той написва монографията „Психофизиология на смеха“, в която обобщава резултатите от своите многочислени изследвания и излага собствена теория за смеха.

Според М. Димитров смехът е сложен и в някои случаи „загадъчен“ феномен, изучаването на който изисква всестранен и щателен анализ. По-конкретно, една от загадките на смеха се състои в това, че на отрицателни по своя първоначален смисъл събития хората понякога реагират със смех. Казано по друг начин, смехът позволява да се изменя смисъла на противачащото в момента събитие (произволно на пръв поглед), да се трансформира неприятното в приятно (1). Освен това съществуващите теории за смеха не са достатъчно удовлетворителни, тъй като не разкриват в достатъчна степен същността на този феномен. Според М. Димитров подобни трудности в теоретичния анализ на смеха са свързани с ред разпространени и типични грешки, които могат да се групират по следния начин. Първо, повечето психологи разглеждат смеха като изключителна, но не и закономерна реакция на человека, предизвикана от определени обстоятелства. Второ, смехът е разнородно явление. Съществуват различни видове смех, имащи различна природа. Психологите обаче често се опитват да изследват смеха въобще или, изучавайки определен вид смех, считат, че са обхващали явлението като цяло. Например много автори, занимавайки се по-скоро с литературоведческото, отколкото с психологическото изучаване на природата на комичното, смятат, че изследват психологията на смеха. Трето, авторите на много психологически изследвания обичат себе си на неуспех, тъй като забравят, че смехът е и физиологичен процес от друга страна, физиологите обикновено игнорират психологическия аспект на това явление (I).

Една от значимите заслуги на М. Димитров е, че прави опит да преодолее посочените недостатъци. Той изследва смеха в рамките на експерименталната

психология, като при това запазва генетичния подход към явлението. Поставя си задачата да обясни вътрешните механизми на смеха, неговата природа и генезис като свойства, присъщи на човека, за разлика от животните, а също и връзката между смеха и физиологията на човешкия механизъм. Решението на тези задачи изисква смехът да е изследван от три аспекта: психологичен (като емоционална реакция на определени социални ситуации), генетичен (като проблем за произхода на смеха във филогенезата на човека) и физиологичен (1, 2, 3, 4).

Освен това е необходимо да се направи ясна класификация на видовете смях, позволяваща да се разграничават неговите елементарни от по-сложните опосредствувани форми. Той подчертава, че без създаването на такава класификация изследването на смеха като социален феномен е обречено на неуспех (1).

Авторът разграничава четири вида смях: смях под влияние на наркотици, смях от удоволствие, нервен и комичен смях. При това той прави уговорката, че измененията, предизвикани в организма при наличие на смях, не зависят от неговия вид, т. е. при четирите случая става дума за един и същ физиологичен процес. Отбелязва обаче, че психологичното значение на смеха като реакция на определени обстоятелства е съвсем различно (1).

Най-елементарна форма на смеха е смехът под влияние на наркотици, защото в най-голяма степен от останалите видове смях се предизвиква от чисто вътрешни физиологични и биохимични изменения в организма. Но даже в и тези случаи смехът, по мнението на българския учен, не е чисто физиологичен процес, защото го предшествуват определени изменения на състоянието на съзнанието.

Следващият по сложност вид смях е смехът от удоволствие. Като анализира много такива случаи, М. Димитров стига до извода, че не винаги състоянието на удоволствие предизвиква реакцията смях. Състоянието на удоволствие може да бъде изразено чрез смях само при определени условия. Тези условия са следните: първо, удоволствието трябва да достигне определена интензивност, да стане афект; второ, да бъде неочекано за човека, да се прояви като щастлива случайност или да е резултат на освобождаването от никакво продължително напрежение.

Специално внимание се отделя на нервния смях, който е една много по-сложна реакция в сравнение с първите две разновидности, тъй като се предизвиква от чисто психични причини и не е свързан с периферните усещания. Тук М. Димитров се разграничава от другите автори (Дюга, Бен и др.), разглеждащи нервния смях (за разлика от комичния) като чисто физиологично явление. Според българския учен обяснението и на двата вида смях трябва да се търси в областта на психологията, а не на физиологията (1).

М. Димитров провежда много експериментални изследвания върху нервния смях. Получените резултати му позволяват да направи редица съществени изводи относно неговата психична същност. Той обособява четири вида нервен смях: смях под влияние на студ, смях при болка, смях при гъделничкане и смях от страх.

От психологическа гледна точка смехът при болка е еквивалентен на смеха от страх, тъй като за неговото възникване се оказва съществено не усещането за болка сама по себе си, а страхът пред усещанията, възникващи тогава, когато болката достига определена интензивност. По този повод М. Димитров отбелязва, че появата на смях в такива случаи е реакция с много по-сложно психологично значение, отколкото реакциите гняв или ярост. Смях се появява в тези случаи, когато по една или друга причина се изключва възможността за непосредствена агресия или отбрана, т. е. когато се блокира естествената инстинктивна реакция. Освен това тук играят роля и личностните качества на човека, а именно — самообладанието и стремежът спокойно да се преживеят неприятните моменти (1).

М. Димитров отделя специално внимание на анализа на смеха при гъделикане. В продължение на няколко години провежда лабораторни експерименти с цел да се изяснят психологичните условия за неговото възникване (5, 6). Той установява, че гъделикането предизвиква сложни емоционални преживявания: неловкост, чувство за посегателство върху собствената личност, към които, по правило, се добавят общо възбуждане и лек шок от неочекваността, легко развиващ се в страх. По този начин при гъделикането, както и при болката, смехът се появява от страх, но тук той придобива малко по-друг психологичен характер. Така например най-добър ефект от гъделикане се наблюдава при игра или при контакт с близък човек. Обяснява се с факта, че в тези случаи експерименталното лице изпитва увереност, че нападението няма да премине определени граници. Усещането, че агресията не носи сериозен характер, потиска по-естествените страхови реакции. С други думи, тук, както и в случаите на болка, смехът се явява като еквивалент на отбранителните или агресивните реакции, когато последните, макар и по различни причини, се блокират.

По този начин М. Димитров стига до следния извод за природата на нервния смех: той възниква под влияние на емоцията страх, но само в онези случаи, когато човек не се е отдал изцяло на това преживяване, когато в известна степен го владее и не губи самообладание. Следователно в този случай е налице потиснат смех. Това променя не толкова интензивността, колкото качеството на самото преживяване. Според М. Димитров само потиснат страх може да предизвика реакцията смех. Тя помага да се запази определено равновесие на съзнанието, макар и да не ликвидира изцяло възбудата, предизвикана от страха. В тези случаи смехът губи до известна степен своя инстинктивен характер и реагира чрез това конвулсивно физиологично движение, което се появява при смеха. М. Димитров прави интересно предположение за това, по какъв начин и защо у човека се е появила такава, на пръв поглед неочеквана реакция на смех. Той допуска, че животът в обществото го поставя понякога в условия, при които той е принуден да потисне активните отбранителни реакции на страх, което в последна сметка довежда до появата на друга реакция, заместваща първоначалната (1).

Най-сложен по своето психологично съдържание е комичният смех. Като анализира резултатите от проведените многочислени експерименти и наблюдения, М. Димитров прави опит да обясни условията за възникването на комичния смех, неговата природа и функции. Според него съществуващите теории за комичното не разкриват най-съществените му страни и не дават отговор на редица важни въпроси (2, 1). Поради това той обобщава събрания от него фактически материали създава собствена оригинална теория за комичния смех (1).

М. Димитров разглежда комичното като чисто социално явление и посочва две необходими условия за възникването му: наличие на комична неочекваност и определено душевно равновесие, възникващо благодарение на идентификацията с определено съобщество, т. е. възприемане позицията на наблюдател по отношение на обекта на смеха (2, 1). Смехът е свързан с установка към идентификация с групата като цяло и поради това възприема идентификацията с отделния индивид (обекта на смеха) и появата на лични чувства към него. (Например хората често се смеят на другите, без да обръщат внимание на факта, че може би това силно ги наранява психически). М. Димитров смята, че хората, които много се смеят, имат силно развито социално чувство, а тези, които въобще не се смеят са или „несоциални“, или притежават силно развито чувство на състрадание, или имат навик, когато се сблъскват с неочеквано явление, да търсят неговите причини (1). Психологичното значение на комичния смех е в това, че той

до известна степен предпазва психиката на човека от претоварване, запазва стабилността на социалното „аз“. М. Димитров пише: „Ако всички ситуации, които предизвикват у нас смях, ние възприемахме сериозно, то би станало ясно от какво огромно психично натоварване ни спасява смехът. Смехът облекчава социалния живот на хората, позволяйки леко да се преживяват много от неприятните събития“ (1, с. 258).

Изключително дълбока и интересна е мисълта на М. Димитров, че смехът свидетелства за това, как при прехода от животните към човека по коренен начин се променя психиката като цяло, включително и нейните инстинктивно-рефлексорни етажи. В случаите на дълбока умствена изостаналост (когато висшите психични функции отсъствуваат) или в ранно детство (когато те още не са развити), човек запазва способността да се смее и даже тя още повече се засилва в сравнение с нормата. (Известно е, че идиотите и децата много повече се смеят, отколкото нормалните възрастни хора). В това, че при разпадането на висшите интелектуални функции се повишава дейността именно на низшите етажи на психиката, М. Димитров вижда доказателство за емоционално-рефлексорния характер на смеха. В същото време фактът, че даже при значителна умствена изостаналост не се загубва способността на индивида да се смее, показва, че духовната еволюция на човека слага своя отпечатък върху цялата му психофизическа организация. Благодарение на това, че наред с висшите психични функции се развиват и нови, чисто човешки рефлексорни реакции, у човека съществуват социални черти даже тогава, когато почти всичко човешко се разпада или още не се е формирало.

Изследвайки измененията, които произтичат в организма на човека при смях, М. Димитров се опитва да ги разгледа в единство със своето виждане за психологичната природа на смеха. Той не е съгласен с онези психолози (Спенсер, Хекер и др.), които изследват смеха като самостоятелна емоция, съпровождаща се с определени и постоянни физиологични изменения. Той подчертава, че даже най-простите чувства предизвикват разнообразни и нееднакви физиологични изменения. Тъй като в основата на смеха могат да лежат различни емоции (страх, болка и т. н.), неговата физиология не трябва да се разглежда отделно от физиологията на другите емоции и афекти (1).

Изследванията на М. Димитров по проблемите на смеха като цяло (от гледна точка и на експерименталните резултати, и на теоретичните обобщения) представляват значителен принос в изучаването на тази малко разработена област на психологията (6). Трябва да се отбележи, че съветският психолог С. Л. Рубиншайн също изследва този проблем. В „Основи на общата психология“ в раздела, посветен на чувствата, той отделя специално място на анализа на чувството за комично, чувството за хумор и иронията (7). Разбирането на М. Димитров за комичното и хумора (като по-сложна форма на смеха, съчетаваща се със симпатия към обекта на смеха (8) по същество не противоречи на становището на С. Л. Рубиншайн. Но, отколкото предмет на изследванията на М. Димитров са генезисът и развитието на по-простите форми на смеха, той не отделя специално внимание на проучването на по-сложните форми на този феномен — чувството за хумор и иронията. В своята концепция М. Димитров изказва редица интересни мисли и идеи относно функциите, изпълнявани от различните видове смях в психиката на човека, техния произход и социална обусловеност. Неговите възгледи на равнището на конкретна психологична теория разкриват постановката на марксистката философия за социалната същност на човека и набелязват интересни направления за бъдещи изследвания в областта на психологията на смеха. За съжаление, оригиналните теоретични положения и хипотези, предложени от

М. Димитров, не намират последователи в по-нататъшното развитие на българската теоретична и експериментална психология. Това са въпроси, които чакат своето решение.

В заключение трябва да се каже, че идеите на М. Димитров могат да послужат като отправен пункт за разработки и в други области на научното познание. Ще се ограничим с изброяването на някои от тях: анализ на значението на смеха като обществена ценност; сравнителен анализ на смешното и комичното от психологична и естетическа гледна точка; изясняване на нравствените аспекти на смеха (възникване на смех при отклонение от общоприетите нравствени норми, условия, необходими за появя на смех съобразно нравствената позиция на субекта и др.); анализ на чувството за хумор като качество на личността и неговата значимост за определени професии, свързани с решаване на сложни житейски отношения и ситуации. Тези и още много подобни проблеми могат да станат предмет на бъдещи разработки от страна на българските психолози в сътрудничество с представители на другите обществени науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитров, М.: Психофизиология на смеха. Год. на СУ, ФИФ, кн. XXI, 1925
2. Димитров, М., Психология на смеха. Сп. „Философски преглед“, 1929, кн. I. 3. Нетов Ив. Академик Михаил Димитров като психолог. В сб. „В памет на акад. М. Димитров“, С. 1974. 4. Унджеев, Ив., Михаил Димитров Дафинкичев (1881—1966). В сб. „В памет на акад. М. Димитров“. С., 1974. 5. Димитров, М., Гъделничането като предмет на опитната психология. Сп. „Философски преглед“, 1931, кн. 4. 6. Сергеева, С. Психологические взгляды Михаила Димитрова. Канд. дис., М., 1978. 7. Рубинштейн, С. Л., Основы общей психологии. М., 1946. 8. Димитров, М., Нов опит за обясняване на смеха и хумора. Сп. „Философски преглед“, 1941, кн. 4.

PSYCHOLOGY OF LAUGHTER IN THE WORKS OF M. DIMITROV

S. Tzolova

The paper discusses the original ideas for the social nature of laughter developed by the remarkable Bulgarian psychologist Mikhail Dimitrov. The complex approach in the study of this phenomenon consisting of genetical, psychological and physiological point of view is underlined. A central place is given to the classification and analysis of the four types of laughter: laughter under the effect of drugs, laughter by pleasure, nervous and comic laughers. The contemporary sounding of the conclusions of M. Dimitrov concerning the complex psychic nature of the nervous and comic laughter is pointed out. Some of the interesting ideas and proposals which may serve as a basis for further studies in the field of laughter are outlined.

Отзиви

ПОНЯТИЙНО И ТЕРМИНОЛОГИЧНО БОГАТСТВО В РАЗКРИВАНЕТО НА ТВОРЧЕСКИТЕ СИЛИ НА ЛИЧНОСТТА

През 1985 г. бе издадена нова сборна книга на Людмила Живкова — «Интелектуалните възможности и творческите сили на личността»¹. За надслов на краткото съобщение върху тази книга ще ползваме една ярка мисъл на авторката, че «Няма съзнание, което може да се развива на базата на информацията изобщо, без да почива върху точното и опитното познание» (с. 22).

Ако искаме да осъзнаем «точно» и непредубедено същинското идеино съдържание на тази крупна творба, няма да са достатъчни само общите умозаключения върху нея, а са нужни и различни по-конкретни и доказателствени изследователски подходи.

Внимателното прочитане на новопубликуваната книга на Людмила Живкова ще впечатли всеки от нейните читатели с въведеното от авторката терминологично и понятийно богатство върху проблемите на човешкото творчество. В основния авторов текст, който е в обем от 597 страници, могат да се регистрират 603 употреби (или честоти) на термини и съответно на научни понятия върху творчеството. Ако направеното проучване на сборника може да се приеме като частичен «контент-анализ», той доказва чрез една опростена, но надеждна процедура няколко неща: първо, постигнатото проблемно тематично единство на труда; второ, проникновената понятийна диференцировка върху проблематиката «творчество»; трето, оригиналната евристично насочваща мисъл на Людмила Живкова.

Шестотинте употреби, включително и на новоформулирани термини и терминологични съждения, се оказват по същество еднозначно доказател-

ство, че книгата «Интелектуалните възможности и творческите сили на личността» е тематично ориентирана именно към комплексната проблематика на човешкото творчество. Става очевидно, че приведените, макар и кратки, но конкретни данни от анализа отреждат трайно място на една международно почитана авторка сред изследвачите и тълкувателите на явленията на творчеството, в т. нар. синтетично човекознание, включващо в снет вид и психологични познания.

Ще представя някои от честотите, с които са използвани и често оригинално формулирани, в общо 603 случая, термини и понятия (с отделни разгърнати терминологични означения) върху индивидуалното и колективното творчество.

На първа позиция е общото понятие «творчество» — 72 употреби. На втора позиция е «Пробуждане на творческите сили у всеки индивид», «... у всеки човек», «... у всяка личност» — 63 употреби (около една десета част от всички приведени понятия за творчество.)

На трета позиция стои понятието «творец» — с 51 честоти.

Ако дотук изброиме една първа условна групировка, то към следващата втора (по честота на употреба), също условно формирана групировка от понятия, можем да отнесем: творчески способности (с 36 честоти); творчески функции, които са наименованы като творчески сили, творческо вдъхновение, творчески действия, творчески синтез, творчески импулс (с общо 34 употреби); творческо начало във всеки човек, «... във всеки индивид», «... във всяка личност (в 27 текста); видове творчество (художествено, научно, тру-

¹ Л. Живкова, „Интелектуалните възможности и творческите сили на личността“, Партиз-дат, С., 1985 г., с. 790.

дово, техническо, културно) — 24; плюс още 18 честоти за понятието «детско творчество».

Специалистът, пък и всеки читател неспециалист, ще бъде респектиран от недвусмисленото разбиране на Людмила Живкова за наличие на творческо начало у всеки човек (у всеки индивид, у всяка личност) и за потребността за «пробуждане» на това творческо начало, на свързаните с него творчески сили, заложби и пр. у всеки човек, у всеки индивид, у всяка личност. Тук не става дума за разбиране на авторката, споменато мимоходом, а за 90 нюансириани акцентирорвки сред всичките 603 терминологични означения, отнесени към творчеството. Колкото и външно количествени да са споменаваните признания и изчисления, те в определена степен представляват водещата теза в обсъжданата творба.

С основание учениите ще пишат, че това е «концептуалната постановка» на цялата книга, или кратко казано «концепт» с хуманистична проекция на цялото психологично и особено за етичното, педагогическото и пр. познание и преди всичко с хуманистично въздействие върху обществената практика. С изискване за пробуждане на индивидуален и групово-колективен креативитет и новаторство, за възможността да се сътворява и в едно вторично (практическо) творчество член опит във всяка човешка дейност, за прерастане на всяка професия в съзидание, включително и в съзидание на красота.

В концепцията на Людмила Живкова за човешкото творчество това е най-първостепенната, главната, водещата идея. Тази идея заразява със своята хуманистична енергия и още поточно с енергията на социалистическия хуманизъм. Идеята за творческото начало у всяка личност не е никакво крайно и последно решение, а подбуда за нови размисли. За нови, най-

неочаквани теоретични хипотези и за тяхната все по-строга и надеждна верификация — с потвърждаване и често с отхвърляне. За разгаряне на нови научни дискусии не само с колегите и между научни колективи и научни общности, но с активно противостояние и за трезво вглеждане в собствени предубеждения, натрапчиви мисловни схеми и шаблони. С усилия за все по-пълно и по-всеобхватно овладяване на сложната и трудна истината за творческите потенциали на човека, чието самоценно развитие (дори без съотнасяне към някакъв отнапред зададен мащаб) още К. Маркс е свързвал с най-висия смисъл на живота, със смисъл на човешкото съществуване изобщо.

Но да се върнем пак към конкретното изброяване в терминологичното и понятийното поле, в рамките и извън рамките на което Людмила Живкова прониква в преходни и непреходни (а по същество и неизчерпаеми) проблеми на творчеството.

Отново ще се занимаем с признака честота на употреба. На негова основа отделяме една нова, също механично обособена трета група от понятия и термини за: творческо развитие (с 20 употреби); творческо отношение към труда (19); творчески заложби (15); творческа изява (12); творчески труд (11); творчески потребности (10); творческа личност и творческа активност (по 9); творческа същност, творчески процес и творческа енергия (по 8); творческо усъвършенствуване (7).

С единична употреба са термини и понятия като: творчески път, творчески приноси, творчески търсения, творчески асимилации, творчески синтез, свобода за творчество, нетворчески дейности, социално творчество, закони на творчеството и др.

Основна и нетривиална постановка, с оригинално изразен характер, над всичко стои и си остава постановката за «Пробуждане на творческите сили

и заложби у всеки човек.» Тя е, както се видя вече, на втора позиция по честотата на употреба. Заедно с идеята за творческото начало у човека заема първа позиция, с общо 90 честоти. Интерес вероятно ще представлява и конкретният езиков изказ на тази много значима постановка. Ето и част от конкретни изводки от текста (тук не е възможно, нито е нужно да се позовем на всичките 90 употреби): «Да се пробуди творческото начало у всяко дете (с. 20); «Пробуждане, изява и развитие на творческите сили, заложени във всяка отделна личност» (с. 68); «Пробуждане на интегралните творчески заложби у човека (с. 75); «Усъвършенстване на работника за пробуждане на скритите в него творчески заложби» (с. 83). «Основната цел на програмата за естетическо възпитание е пробуждането на творческите сили, възможности и заложби на всеки член на нашето общество» (с. 95); «За пробуждане и обогатяване на творческите способности на целия народ във всички области на социалния организъм» (с. 124); «Пробуждане на вътрешната необходимост на човека от творческо развитие (с. 489); «Междудаународната асамблея „Знаме на мира“ със своите чисти и светли идеали за пробуждане и разгръщане на творческото начало, на творческите сили на човека» (с. 584—585) и т. н.

Пред нас е изненадваща с богатството и с широтата си понятийна и терминологична панорама на проблематиката «човешко творчество».

Сред професионалните психолози наименоването «хуманистична психология» се свързва с имената на Маслоу, Роджърс и др. Но според Маслоу възможност за пълна самореализация имат само единиците. Действителният хуманистичен смисъл и дух фактически е присъщ на съвременната, маркси-

ческа психология, според която творческото начало е заложено у всяка човешка личност. Людмила Живкова пише, че ако приемем идейното твърдение «Творя, значи съществувам», ние ще се приближим повече до истината за смисъла на човешкия живот.

Отделно внимание заслужават оригинално защитените виждания на авторката за това, че интегрално синтетичният подход към изследване на творческите резерви и потенциали на човека не може да се сведе до т. нар. комплексен подход. Това са отправни мисли за бъдещото изграждане не само на интердисциплинарно, но и на действително синтетично човекознание.

Методологията на тази нова крупна творба в родното човекознание ориентира всички нас към това да не допускаме каквито и да са редукции на интегрално изградените личностни образувания едностранино само до биологичното нервно мозъчно начало, само до обективно социалното начало или само до субективно духовното начало. Идеята за триполарност, за триединство и пр., която се формулира и от други български автори, темпърва предстои да бъде доразвработана. Носещите субстанции, накратко казано, са мозъкът, социумът и свързвашите ги психични реалии.

Новата сборна книга на Л. Живкова се издава в исторически момент, когато свързаните с научно-техническия прогрес проблеми на човешкото творчество стават все по-значими за марксистко-ленинската теория и още повече за социалистическата практика. Масовото творчество все повече ще се превръща и в цел, и в ценност, и в красота на челекото, но неотстъпно съзграждане на новия, на социалистическия начин на живот.

ИСКРО КОСЕВ

ВТОРО СЪВЕЩАНИЕ НА ПСИХОЛОЗИТЕ ОТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ

За психологите от социалистическите страни 1985 бе година на равносметка за постигнатото през изтеклата петилетка. През месеците ноември и декември се проведоха редица научни семинари, конференции и съвещания. Но безспорно най-значимото от тези събития беше Второто съвещание на психологите от социалистическите страни, което се състоя в Москва от 16 до 20 декември 1985 г. В съвещанието взеха участие 150 учени от 7 страни.

Всички доклади и изказвания бяха обединени от един общ проблем — необходимостта от промени в психологията във връзка с новите задачи на науката за ускоряване на социално-икономическото развитие. Поради това в тематиката на съвещанието бе даден превес на приложните направления. Участниците се опитаха да отговорят на въпросите в кои области на социалната практика и с какви средства следва да се интензифицира дейността на психолога.

Тези въпроси бяха поставени още в пленарните доклади. Б. Ф. Ломов (СССР) изказа мнение, че научно-техническият прогрес предоставя принципно нови средства за развитието на человека, на неговите познавателни възможности и на емоционалната му сфера. Компютърът дава възможност за достъп до огромно количество информация, която не може да се придобие по друг начин. С това не само се повишава общата осведоменост, но и се обогатява асоциативната основа, развива се въображението, реорганизира се паметта. На ново равнище се издига нагледността: с помощта на компютърния екран могат да се она-

глеждват и най-отвлечените абстракции, да се разтягат или свиват времевите граници на явленията, да се екстериоризира образът на въображението и т. н. Беше подчертана полифункционалността на компютъра като оръдие на човешка дейност. Б. Ф. Ломов издигна тезата, че е необходима специална индустрия, която да произвежда тези средства за развитието на человека.

Пленарният доклад на А. М. Матюшкин (СССР) бе посветен на тенденциите в развитието на психологията, почерпили своето начало от ускоряването на социално-икономическото развитие. Психологията все по-активно навлиза в междудисциплинарните изследвания. Закономерно възникна въпросът — в кои сфери от междудисциплинарните изследвания вече е налице нуждата от психологическа намеса? А. М. Матюшкин посочи следните области:

1. Конструирането и използването на електронноизчислителна техника. По този въпрос през есента на 1985 г. беше проведено Всесъюзно съвещание под названието «Психология и информатика».

2. Общата хуманитаризация на средствата на труда.

3. Проблемите на личността и междуличностните отношения.

4. Възпитанието на личността — проблемите, поставени от реформата на образоването в някои социалистически страни.

В доклада бяха очертани и областите, в които социалните поръчки към психолога са най-интензивни и в които работата трябва коренно да се подобри — това са психологическите

служби и консултации, рехабилитацията.

Организационният комитет под председателството на А. М. Матюшкин групира научните доклади в 5 секции. Първата разгледа някои методологически и теоретически проблеми на съвременната психология. Ю. М. Забродин (СССР) предложи интерпретация на новите отношения, които се създават между теория, експеримент и практика в настоящия момент, когато практиката трябва да се превърне в действителната цел на фундаменталните и експерименталните разработки. Необходимо е обучението да излезе от традиционните рамки, в които кадрите се подготвят за преподаватели, защото психологията е призвана да стане действуваща наука. Авторът напомни, че трябва да се отделя голямо внимание не само на подбора на методиките за експерименталните и приложните изследвания, но и на начина, по който те се прилагат, защото оттам произтичат най-серииозните грешки. Без да бъдат преодолени тези слабости, психологията не би могла да поеме своя дял от задачата за управление на човешката дейност в различни области на обществения живот.

Същата насоченост имаше и докладът на Й. Линхарт (ЧССР), в който бе подчертана актуалността на еволюционно-системния подход към изследваните обекти. В изказването на До Лонг от Виетнам бе потвърдена плодотворността на еволюционния подход при изучаване специфичните форми на колективизъм във виетнамското село, където често индивидуалността не успява да се диференцира от колектива и общината се явява действителният, колективен субект както в икономическо, така и в психологическо отношение.

Втората секция бе посветена на проблемите на личността в системата на обществените отношения. М. Кодим (ЧССР) и Ф. Генов (НРБ) подхожда-

към анализа на този проблем от гледна точка на включеността на личността в обществените организации. Ф. Генов предложи оригинална трактовка на самото понятие «личност». Личността се схваща като подструктура на психиката и в крайна сметка като психичен продукт на дейността, който осигурява максимална активност в социалните групи. Подчертано бе, че колективът трябва да се разглежда като базова предпоставка за развитието на личността. М. Кодим добави, че опитът, натрупан от личността в обществените организации в детска възраст, има огромно значение, защото рано оформените модели, структури и планове на поведение отбелоязват тенденция към инертност и определят поведението в зряла възраст. С цел да се подпомогне човекът, за да осигури своите свободно избрани ценности с планове и програми за реализирането им, в ЧССР се апробират методики за възпитание на възрастните — фасилитационни, стимулационни, интеракционни, кондиционни. Въвежда се методът на активно социално обучение — чрез максимално използване на собствения потенциал и задълбочено обмисляне на опита да се повишава социалната компетентност на човека.

Съветските психолози Е. В. Шорохова и А. В. Петровски пречупиха проблема за личността през груповите взаимоотношения. Опорен пункт в доклада на Е. В. Шорохова бе теоретичният и практическият потенциал на социалната психология. Авторката очерта две основни направления на усилията на психолозите днес — кадровата работа (психологически подбор и разпределение на хората, стабилизация на колектива) и идеологизацията на обществото (оценка за влиянието върху масите на майсторството на журналистите, на личните качества на политическите лидери и т. н.). А. В. Петровски се спря на трите основни етапа, през които

х
а
л
к
т
т
н
л
з
н
и
к
х
с
и
в
и
п
и

превинава развитието на личността в групата — адаптация, индивидуализация и интеграция. «Във високо развития колектив — каза той — персонализацията на собствената личност е предпоставка за персонализация на личността на другия човек.»

Ф. Гонсалес (Куба) се спря на психологията на личността и на нейните отношения с различните области от приложната психология.

Върху негативната страна на социалното поведение обърнаха внимание Ф. Патаки (УНР) и А. Р. Ратинов (СССР). Ф. Патаки запозна аудиторията с участието на психолозите в широкомащабно проучване на девиантното поведение в Унгария. Над това изследване работят огромен брой специалисти с различен профил. Разкрити са следните причини за отклоняващо се поведение: присвояване на елементи от традиционните и международните образци за «мъжественост», на образци от литературата, специфично преживяване на някои социални неравенства, регионални и групови особености в нагласата на личността. Жестокостта като една от формите на антисоциално поведение бе тема на изказането на А. Р. Ратинов. Той предложи оригинална класификация на жестокостта.

Психологическите въпроси, възвикващи във връзка с електронизацията, бяха в центъра на вниманието на секцията по психология на труда и ергономика. Допълнително под ръководството на О. К. Тихомиров (СССР) бе проведена кръгла маса на тема: «Психология и информатика». Три доклада предизвикаха особен интерес. В. П. Зинченко (СССР) говори за ергономическите проблеми на информатиката. Той засегна някои отрицателни последици от компютърното обучение в детска възраст. Злоупотребата при общуването с компютрите може да се разрушчи аргументацията на действието, която се основава на

реалната предметна ситуация. К. Тимле (ГДР) засегна въпроса за компютъризацията от гледна точка на диалога между човека и машината. Той се спря обстойно и на начините за поставяне на въпроси към компютъра и от компютъра към човека, на подаването на команди, на избора на стратегия от оператора за набавяне на необходимата информация. О. К. Тихомиров очерта задачите на психологите във връзка с компютъризацията — участие в проектирането на изкуствения интелект, оценка на взаимодействието между човека и машината, разработки за създаване на диалогова система, за разговор с машината на родния език.

Проблемите на психоdiagностиката и психологическите служби бяха третирани най-задълбочено и многострочно. На тях бяха посветени отделна секция и две дискусии. С голямо внимание бе изслушан докладът на В. Черни за постиженията на предприятието за психоdiagностични и диагностически тестове в Братислава. От своето създаване до днес предприятието е издало 117 психоdiagностични теста, от които 83 са на чехословашки и 34 на чужди автори. Всички тези тестове са на разположение на клиентите от социалистическите страни. В тази секция най-осезателно бе присъствието на чехословашките психологи. Я. Громи се спря на методологическите трудности при адаптацията на психоdiagностичните тестове. В. Сmekal разгледа въпроса за диагностиката на познавателните способности, а Л. Пожар — за прилагането на психологически знания в процеса на възпитание на аномалните деца.

Дебатите по психоdiagностика бяха пренесени на отделна «кръгла маса» под председателството на В. В. Столин (СССР).

По проблемите на психологическите служби най-ярко впечатление оставил докладът на младата българскапси-

холожка Р. Георгиева. Тя направи анализ на основните функции на психолога в предприятието. От нейното изказване стана ясно, че тези функции трудно се съвместяват в едно лице и трябва да бъдат разграничени.

Под ръководството на Б. В. Зейгарник бе организиран разговор «Психологията и охраната на психическото здраве».

Петата секция беше на тема: «Личността в системата на образованието и възпитанието». Голяма част от изказванията засегнаха задачите на психолога в светлината на реформата на образователните системи на някои социалистически страни.

Състоя се специално заседание за координиране на изследванията. На конференцията бяха гласувани редица препоръки за подобряване на сътрудничеството между психолозите от социалистическите страни: да се провеждат по-често срещи на различни рав-

нища, да се осигури по-широко представителство на тези страни на Пражките и Придунавските конференции, психологическият печат да отразява по-обстойно събитията в психологическия живот на другите страни, да се издава ежегодно библиография на руски език на психологическите книги и статии от всички социалистически страни, да се сключват двустранни договори за обмяна на специалисти и документация, да се организира група (под ръководството на В. Смекал) за обща редакция и уеднаквяване на учебниците по психология. За интензифициране на контактите между младите психолози българската страна предложи да организира ежегодна младежка школа по психология.

Със задоволство бе прието предложението на кубинските представители следващото съвещание да бъде проведено през 1990 г. в Куба.

ИР. ЗИНОВИЕВА

СЪОБЩЕНИЕ

Напомняме на нашите автори, че в изпращаните за публикуване в списанието материали е необходимо да посочват трите си пълни имена, адреса си и местоработата.

СЪОБЩЕНИЯ

Международното тримесечно списание по познавателна психотерапия (*The Journal of Cognitive Psychotherapy*), което ще започне да се издава от Springer Publishing Company през януари 1987 г., ви кани да изпратите своите ръкописи. Целта на списанието е да се слеят теория, научни изследвания и практика и да се поощри създаването на нови методи на изследване на приложимостта в клиничната практика на теоретически разработки и научни открития. Списанието ще публикува история на заболявания, наръчници по терапия, теоретични статии с пряко практическо приложение, рецензии на литература, свързана с клинични изследвания, статии, описващи клиничното приложение на различни тематични изследвания и статии, описващи теоретичната интеграция на познавателната психотерапия с други системи.

Ръкописите трябва да бъдат изпращани в четири екземпляра на следния адрес: W. Dryden, PhD., Department of Psychology, Goldsmiths College, New Cross, London SE14 6NW, England.

*

Международната асоциация по педагогическа психология в училищата организира Девети международен колоквиум от 11 до 15 август 1986 г. в Нидборг, Дания. На колоквиума ще се обсъдят съвременни проблеми на педагогическата психология и някои организационни въпроси.

Адрес на организаторите:

Dr. Anders Poulsen
Dansk psykologisk Plads 1 A
2100 Copenhagen
Denmark

*

Унгарската асоциация по психология и Институтът по психология при Унгарската академия на науките ще проведе конференция по лонгитудинална методология от 2 до 4 септември 1986 г. в Будапеща. В конференцията могат да участват и учени от други области на науката: математици, социолози и пр. Таксата за участие е 150 щатски долара.

Адрес на организационния комитет:

Istvan Horvath
ICLM Organizing Committee
Institute for Psychology
1394 Budapest, Pf. 398
Hungary

**
Г.
М.
Р.
П.
Пе.
М.
И.
Б.
В.
К.
Г.
С.
И.

СОДЕРЖАНИЕ

* * * — Психология — ускоритель обновления	2
Г. ПИРЬЕВ — Психология как коллективное научное творчество	4
 Общая и социальная психология	
М. СИМЕОНОВА — Психологические особенности безработного	10
Р. БОЖИНОВА — Процесс целеобразования при направленном на себя внимании	16
ПЛ. ДИМИТРОВ — Влияние плана деятельности на модификацию интеллектуальной диспозиции личности	21
 Педагогическая и возрастная психология	
М. КАБОВА — Исследование мотивов для выбора профессии у учеников восьмого и десятого классов	25
Й. ПЕТКОВА — Относительно развивающейся функции учебной деятельности	30
Б. ЦЕНОВА, Ж. ИВАНОВ, В. КОЙЧЕВА, Д. КОСТАДИНОВ — Влияние музыки на нервно-психическое напряжение в ситуации экзамена	34
 Психология труда	
B. КРУМОВ — Особенности принятия управленческого решения в трудовом коллективе	41
 Психология и компьютер	
K. МЕЗЕКЕ — Время ответа системы при работе электронновычислительной машиной	45
 История психологии	
Г. ДИМИТРОВ — Т. Чакыров и его вклад в психологию культуры	48
C. ЦОЛОВА — Психология смеха в исследованиях акад. М. Димитрова	52
 Рецензии	
I. КОСЕВ — Понятийно-терминологическое богатство в раскрытии творческих сил личности	57
 Научная жизнь	
I. ЗИНОВЬЕВА — Второе совещание психологов социалистических стран	60

CONTENTS

* * * — Psychology — an accelerator of the renewal	2
G. PIRYOV — On the psychology of the collective scientific work	4
 General and social psychology	
M. SIMEONOVA — Psychological peculiarities of unemployed persons	10
R. BOZHINOVA — The process of purpose formation at self-directed attention	16
P. DIMITROV — The effect of activity planning upon the modification of the intellectual disposition of personality	21
 Educational and age psychology	
M. KABOVA — An investigation on the motives of professional choice in VIII and X grade pupils	25
Y. PETKOVA — On the developing function of teaching activity	30
B. TSENOVA, ZH. IVANOV, V. KOYCHEVA, D. KOSTADINOV — The effect of music upon neuro-psychic tension in exam situation	34
 Psychology of labour	
V. KRUMOV — Some peculiarities of managerial decision making in working collectives	41
 Psychology and computer	
C. MESEKE — System response times as they occur during computer operation	45
 History of psychology	
G. DIMITROV — Todor Chakarov and his contribution to the psychology of culture	48
S. TSOLOVA — Psychology of lauphter in the works of acad. M. Dimitrov	52
 Reviews	
I. KOSEV — The conceptual and terminological wealth in the revealing of the creative forces of personality	57
 Science life	
I. ZINOVIEVA — The Second Meeting of Psychologists from the Socialist countries	60